

ἐκ Χιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ευλόγλυπτο τέμπλο στην Αγ. Σοφία Άρτας, έργο Σίμου Μαργαρίτη, Χιονιαδίτη, 1850.

ἐκ Χιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ - ΕΚΔΟΣΗ: Πολιτιστικός Σύλλογος Χιονιαδιτών. Συνεργάζεται η Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Ο Άγιος Αθανάσιος»

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ:
Βασίλης Σκούρτης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Βασίλης Σκούρτης, Κώστας Σκούρτης, Γιάννης Λιάτσης, Μίλος Γεραβέλης

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Λαμπρινή Φίλιου

ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Χιονιάδες, 440 15 Πυρσόγιαννη (Για συνεργασία, διάθεση τευχών, συνδρομές, εμβάσματα)

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ:

Κ. Σκούρτης, Μπενίση 14, Λυκόβρυση 141 23, τηλ.: 210 - 28 32 551

Β. Σκούρτης, Πάροδος Αβέρωφ, Κόνιτσα 441 00, τηλ.: 26550-22 598

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ & ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ: «Ιδεότυπο», Ζ. Πηγής 48, τηλ.: 210 - 33 03 991

ΦΙΛΜ: «Ίχνος», Ζαΐμη 30, τηλ.: 210 - 82 28 258

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Αφοί Παπά, Πλαστήρα 256, τηλ.: 210 - 26 18 940

ΔΙΑΘΕΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Βιβλιοπωλείο «Δωδώνη», Ανδρέου Μεταξά 28, Αθήνα και Βιβλιοπωλείο «Ελεγείο», Κόνιτσα

Εκδρομείς για τη γιορτή του Αγίου Αθανασίου. 19 Ιανουαρίου 2003.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3	Πρόλογος	34	ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ
4	ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ		ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΑΣΙΟΥΛΑΣ
	Από τη γεωργο-κτηνοτροφική		Τα ζώα και τα πουλιά
	αυτάρκεια στην τεχνική ειδίκευση		στο δημοτικό τραγούδι
7	π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΪΣΙΟΣ	45	ΣΩΤΗΡΗΣ ΤΟΥΦΙΔΗΣ
	Η ξυλουργική		Το περιοδικό «Κόνιτσα»
16	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ	46	ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΣΟΥΒΑΛΗ
	Έλληνες επαγγελματίες		Κέντρο Περιβαλλοντικής
	στην Αλβανία		Εκπαίδευσης Κόνιτσας
21	ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ	50	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΑΚΟΥΛΗΣ
	Μνημεία Χιονοαδίτικης		Τα βουνά μας
	ζωγραφικής	53	Βιβλιοπαρουσίαση,
25	ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ		Εκπομπές στο Γ' πρόγραμμα
	Τοπωνύμια Χιονιάδων	54	«Τα Νέα» έγραψαν
28	ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ		για το περιοδικό μας
	Το αμιλικό των Χιονιάδων	55	ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΑΤΣΗΣ
31	ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ		Στη γιορτή του Αγίου Αθανασίου
	Ο μύλος της Φώναινας		

Πρόλογος

Η χιονιαδίτικη ζωγραφική, όπως είναι γνωστό, ασκήθηκε σε διάστημα δυόμιση περίπου αιώνων και καλύπτει όλη την πορεία της λαϊκής μας τέχνης από την ύστερη μεταβυζαντινή της φάση έως πριν λίγες δεκαετίες.

Ένας από τους κύριους στόχους του περιοδικού μας από το ξεκίνημά του, ήταν η καταγραφή και η συγκρότηση φωτογραφικού αρχείου των έργων των Χιονιαδιτών ζωγράφων, κυρίως εκείνων που ο χρόνος καταστρέφει γρηγορότερα, όπως οι τοιχογραφίες. Γνωρίζαμε το μέγεθος της απώλειας πολύτιμου υλικού και θεωρήσαμε ότι με τις μικρές μας δυνάμεις θα διασώζονταν ό,τι είναι δυνατόν, τουλάχιστον σε φωτογραφική αποτύπωση. Σε μια εποχή μάλιστα που στην πατρίδα μας η πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία δεν διανύει την καλύτερή της εποχή, η διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς είναι ό,τι καλύτερο θα μπορούσαμε να κάνουμε. Στη συνέχεια διαπιστώσαμε πρώτα ότι το εύρος της χιονιαδίτικης ζωγραφικής είναι πολύ μεγαλύτερο απ' ό,τι ήταν γνωστό από τις δημοσιεύσεις των πρώτων άξιων μελετητών και δεύτερο ότι η κατάσταση των μνημειακών έργων, δηλαδή οι τοιχογραφίες, είναι τέτοια που η ύπαρξή τους είναι ζήτημα λίγων χρόνων.

Οι λόγοι εγκατάλειψης των μνημείων στην τύχη τους είναι προφανείς: το κράτος έχει άλλες προτεραιότητες, δεν επενδύει στα μνημεία αυτής της χρονικής περιόδου, γενικότερα ο πολιτισμός αν δεν αποφέρει άμεσα κέρδη ή αν δεν προσφέρεται για πολιτική εκμετάλλευση δεν ενισχύεται, οι αρχαιολογικές υπηρεσίες δυσλειτουργούν, δεν υπάρχουν κονδύλια, δεν υπάρχει ικανοποιητική συνεργασία με την εκκλησία και άλλα πολλά. Όλοι ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχουν χρήματα, ακόμη και όταν προσφέρουν εκκλησιές και ιδιώτες, τα έργα συντήρησης είναι αυθαίρετα και συνήθως επιφέρουν την οριστική καταστροφή των τοιχογραφιών και της φυσιογνωμίας των μνημείων.

Στις επισκέψεις μας σε εικονογραφημένους ναούς, βρήκαμε αποκολλημένες γάζες που τοποθετήθηκαν από την αρχαιολογική υπηρεσία για προσωρινή στερέωση, υποτίθεται, να κρέμονται από τους τοίχους, ενώ οι σοβάδες ήταν σπασμένοι κομμάτια στο δάπεδο. Είδαμε πρόχειρα σοβαντίσματα –καταστροφή στις υπάρχουσες και στις διπλανές τοιχογραφίες. Και το χειρότερο, ναός που ήταν εικονογραφημένος βρέθηκε ανακαινισμένος χωρίς ούτε ένα δείγμα από τις παλιές τοιχογραφίες του.

Το περιοδικό μας δεν έχει δυνατή φωνή να ακουστεί από «κάποιους αρμόδιους». Άλλωστε ανάλογες διαπιστώσεις έχουν γίνει επανειλημμένα από πολλούς. Απλά προτείνει πολιτιστική στροφή στις δραστηριότητες κάθε δημοτικής αρχής, ενορίας, συλλόγου και κάθε φορέα που μπορεί να προσφέρει στη διάσωση του πολιτιστικού μας πλούτου. Προσβλέπουμε σε προσωπικές πρωτοβουλίες ευαίσθητων πολιτών που συνειδητοποιούν το πολιτιστικό πρόβλημα της χώρας και συλλογικές προσπάθειες στις οποίες συντάσσουμε και τη δράση του περιοδικού μας.

Βασίλης Νιτσιάκος

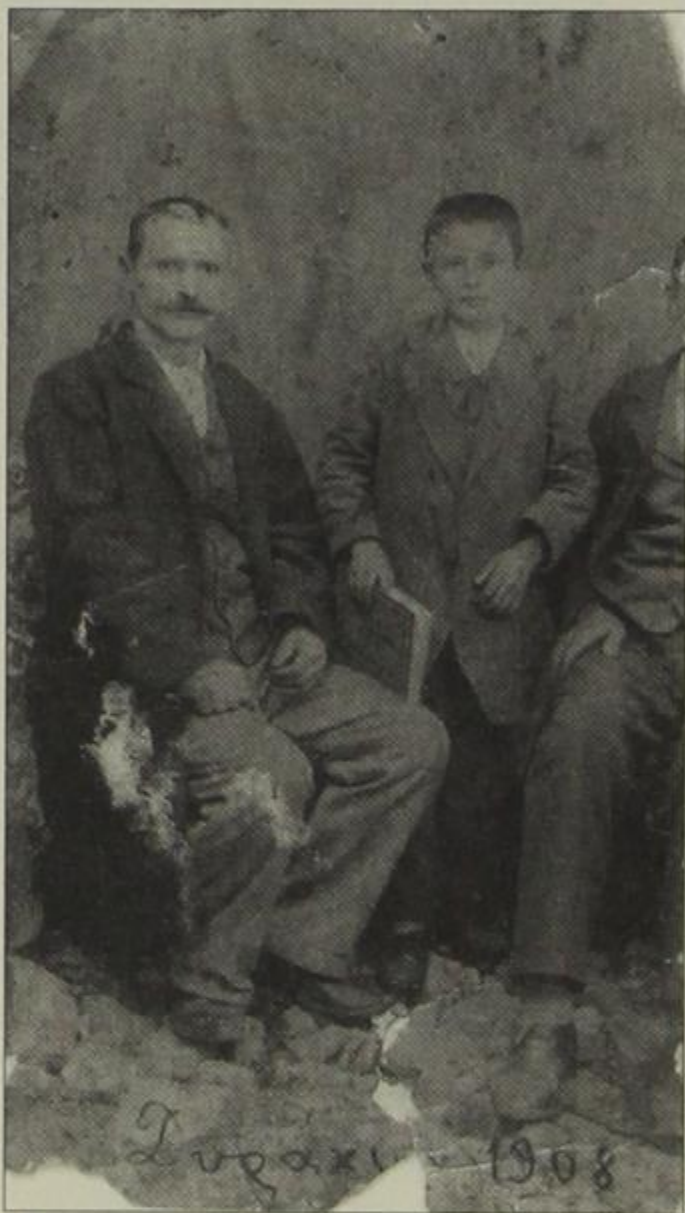
Επίκουρος Καθηγητής Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Από τη γεωργο-κτηνοτροφική αυτάρχεια στην τεχνική ειδίκευση

*Τα ποτάμια που δεν έχτισαν
πλαγιάζουν στα μάτια τους.*

Απόστολος Ζώτος, Αμύθητα χέρια (1999)

Η διέξοδος στην τεχνική ειδίκευση στις ορεινές κοινότητες της Ηπείρου, που προη-

*Οικογένεια Χιονιαδιτών μαστόρων
στο Δυρράχιο. 1908.*

Η φωτογραφία ανήκει στο Λ. Αργύρη.

γουμένως βασίζονταν σε μια γεωργο-κτηνοτροφική οικονομία αυτοσυντήρησης, συνδέεται ιστορικά με μια οικονομική και δημογραφική στενότητα που προέκυψε μετά τη συγκρότησή τους σε ενιαίες πληθυσμιακές οντότητες από διάσπαρτους οικισμούς διευρυμένων συγγενειακών ομάδων και την εγκατάσταση επήλυδων από άλλες κοντινές περιοχές στη συνέχεια. Συγκεκριμένα, είναι γνωστό ότι τα χωριά αυτά διαμορφώθηκαν ως συμπαγείς κοινότητες, με τη μορφή που τις ξέρουμε μέχρι τις μέρες μας, κατά τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας. Στην προηγούμενη ιστορική φάση υπήρχαν διάσπαρτοι μικρο-οικισμοί που αντιπροστούσαν σε πατριαρχικού τύπου συγγενειακές ομάδες («φάρες» ή «ταράφια»), οι οποίες ίδρυσαν ενιαίες κοινότητες για συγκεκριμένους πολιτικούς, διοικητικούς, φορολογικούς και λόγους ασφάλειας. Με την πάροδο του χρόνου, η φυσική αύξηση του πληθυσμού από τη μια και η έλευση επήλυδων που αναζητούσαν πιο ασφαλείς τόπους για εγκατάσταση, από την άλλη, προκάλεσαν ένα οικονομικό και δημογραφικό αδιέξοδο, με αποτέλεσμα την

αναζήτηση συμπληρωματικών βιοποριστικών δραστηριοτήτων, καθώς η καλλιέργεια

ων κοινοτικών εκτάσεων και η συμπληρωματική προς αυτήν μικρής κλίμακας κτηνοτροφία δεν επαρκούσαν για την επιβίωση των πληθυσμών των κοινοτήτων. Έτσι ένα μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού βρίσκει διέξοδο στην τεχνική ειδίκευση, γεγονός που έμελλε να είναι καθοριστικό για τη μετέπειτα εξέλιξη των χωριών αυτών¹.

Η τεχνική αυτή ειδίκευση σε πολλά μέρη αποκτά μαζικό χαρακτήρα και μάλιστα παρατηρείται μια διαφοροποίηση από χωριό σε χωριό ως προς την ειδική τεχνική δραστηριότητα που αναπτύσσεται. Κάποια χωριά αποκτούν ειδικότητα στην ξυλογλυπτική, άλλα τη ζωγραφική και την αγιογραφία, άλλα τη χρυσοχοΐα και ασημουργία, άλλα στην οικοδομική τέχνη κ.ο.κ. Είναι γνωστή για παράδειγμα η παροιμιώδης έκφραση «ζωγράφος είσαι, Χιονιαδίτης είσαι», όπως και το ανέκδοτο ότι οι Πυρσογιαννίτες μάστοροι «έχτισαν τον κόσμο»... με τη βοήθεια των Λουρμπιανιτών... Ωστόσο, όπως είναι βέβαια φυσικό, κατά τον επιμέρους γεωγραφικό καταμερισμό της τεχνικής εργασίας και ειδίκευσης, κυρίαρχη τεχνική απασχόληση στην Ήπειρο κατέστη η οικοδομική τέχνη, η

τέχνη του μάστορα της πέτρας, που χαρακτηρίζει μάλιστα κάποιες περιοχές, όπως είναι τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας και των Τζουμέρκων.

Στις παραπάνω περιοχές με τη μαζική έξοδο στην τεχνική ειδίκευση παρατηρείται στον πρώτο χρόνο μια ριζική μεταβολή της οικονομικής φυσιολογίας των κοινοτήτων, καθώς η γεωργο-κτηνοτροφική συμπληρώνει πια την τεχνική δραστηριότητα στο πλαίσιο της εστιακής παραγωγικής μονάδας, με το γνωστό κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας (οι γυναίκες αναλαμβάνουν την καλλιέργεια των χωραφιών και τη φροντίδα των ζώων, καθώς οι άνδρες λείπουν μεγάλο διάστημα του χρόνου –από τις Απόκριες ως τα Χριστούγεννα– σε ταξίδια). Εξαίρεση στη μαζική αυτή στροφή στην τεχνική ειδίκευση αποτέλεσε η μειοψηφία εκείνη, όπου υπήρχε, των οικογενειών που διέθεταν μεγάλες γαιοκτησίες, κυρίως εκτός των ορίων των κοινοτήτων, οικογένειες που κατά κανόνα είχαν στα χέρια τους και την πολιτική εξουσία του τόπου.

Η ανάπτυξη των τεχνικών επαγγελμάτων, πέρα από το γεγονός ότι έχει καταγραφεί

Ο Βασίλης Λιάτσος και ο Νίκος Κυριάζος εργαζόμενοι ως ξυλουργοί, στο σχολείο Δελβινακίου, 1951.

ως σημαντική συμβολή στην εξέλιξη της ελληνικής λαϊκής τέχνης, χαρακτήρισε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα τον κοινωνικό βίο και την πολιτισμική έκφραση των εν λόγω κοινοτήτων, με απόγειο το 18^ο και 19^ο αιώνα. Κάμψη του φαινομένου παρατηρείται μόλις στα τέλη του 19^{ου} αι. με τη γενικότερη παρακμή της βιοτεχνίας και την αρχή της αποσύνθεσης του ευημερούντος ορεινού χώρου της Βαλκανικής².

Μπορούμε να πούμε ότι η μετάβαση στην τεχνική ειδίκευση σήμανε μια ριζική ανασυγκρότηση των τοπικών κοινωνιών, καθώς η νέα δραστηριότητα οργανώθηκε σε συσσωματώσεις με ιδιαίτερη δομή και ιεραρχία, με συγκεκριμένους κανόνες λειτουργίας, με δικούς τους κώδικες αξιών, ακόμα και με δική τους συνθηματική γλώσσα, τα γνωστά «κουδαρίτικα» (κουδαραίοι = μαστόροι). Παρότι οι συσσωματώσεις αυτές, γνωστές ως «μπουλούκια», στηρίζονται σε σχέσεις συγγένειας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι συνιστούν μια μορφή μετάβασης σε συμβασιακές μορφές παραγωγικών σχέσεων, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για την εξέλιξη των κοινοτήτων, για το μετασχηματισμό τους.

Η ενασχόληση της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού των μαστοροχωριών με την τέχνη της πέτρας σήμανε επίσης σημαντικές μεταβολές στην οργάνωση του χρόνου της κοινότητας, αφού το ταξίδι των μαστόρων ήταν καθοριστικό για την κοινωνική ζωή τους. Ο αγροτικός χρόνος δίνει τη θέση του σ' έναν άλλο χρόνο που ορίζεται από το ρυθμό των περιοδικών μετακινήσεων των μαστόρων. Στον κοινωνικό λοιπόν χρόνο της κοινότητας εγγράφονται δύο εποχές που οριοθετούνται από τον αποχαιρετισμό και την επιστροφή των μαστόρων. Με βάση αυτούς τους άξονες οργανώνεται και η κοινωνική ζωή, οι εθιμικές τελετές, τα πανηγύρια, ακόμα και η ίδια η αναπαραγωγή της κοινότητας. Τα παραπάνω είναι αρκετά ενδεικτικά για τις ευρύτερες επιπτώσεις της μετάβασης στην κοινωνική ζωή και τον πολιτισμό των τοπικών κοινωνιών, γεγονός που δικαιολογεί και την ταύτισή τους με την τεχνική δραστηριότητα και την ονομασία τους «μαστοροχώρια».

Σημειώσεις

1. Βλ. Κ. Μακρής, *Οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι. 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου*, Μέλισσα, Αθήνα 1981 και *Βήματα*, Κέδρος, Αθήνα 1978.
2. Βλ. Γ. Λυμπερόπουλος, *Ορεινοί και μεθόριοι*, Αθήνα 1972, Β.Γ. Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Πλέθρον, Αθήνα 1995 και *Νομός Ιωαννίνων. Σύγχρονη πολιτισμική γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1998.

. Γεώργιος Παΐσιος

Η ξυλουργική

Το κείμενο αποτελεί μέρος της αδημοσίευτης εργασίας του π. Γ. Παΐσιου. «Αι τέχναι των Χιονάδων».

Είναι πολύτιμο γιατί φωτίζει το λιγότερο γνωστό είδος της Χιονιαδίτικης λαϊκής τέχνης, την ξυλογλυπτική. Χιονιαδίτες ξυλογλύπτες υπήρξαν αρκετοί, όπως δείχνουν τα υπογεγραμμένα έργα τους που έχουν διασωθεί, αλλά και οι πολλές ξυλόγλυπτες κασέλες ανώνυμων τεχνιτών, που μερικές σώζονται ως τις μέρες μας και πρόκειται σύντομα να εκδοθούν σε βιβλίο.

Από την εργασία του π. Γ.Π. φαίνεται η άμεση σχέση των Χιονιαδιτών μαραγκών – ξυλογλυπτών και των ζωγράφων – διακοσμητών, που σε κάποιες ίσως περιπτώσεις ήταν τα ίδια άτομα. Αμφισβητείται επίσης ο σχηματικός διαχωρισμός των χωριών μας σε επαγγελματικές εξειδικεύσεις, όπως συχνά αναφέρεται απόλυτα, δηλαδή Χιονιάδες – αιογράφοι, Γοργοπόταμος (Τούρνοβο) – ξυλογλύπτες, Πυρσόγιαννη – μαστόροι κ.ά.

Ο ξυλογλύπτης Σίμος Μαργαρίτης ήταν πολύ αξιόλογος τεχνίτης και αργότερα θα γίνει πληρέστερη παρουσίαση του έργου του. Οι φωτογραφίες τμημάτων του τέμπλου που φιλοτέχνησε στην Αγ. Σοφία Άρτας, τραβήχτηκαν για το περιοδικό μας από τον Χ. Καραλή. Το αρχείο του π. Γ.Π. έθεσε στη διάθεσή μας ο Λεωνίδας και ο Γιώργος Λ. Παΐσιος που πρόθυμα βοήθουν το περιοδικό μας.

Όσον αφορά δια την τέχνην του ξυλουργού είναι παγκοίμως γνωστόν ότι η πλειονότης των κατοίκων του χωρίου μετήρχοντο την τέχνην ταύτην παλαιόθεν ακόμη και εις την οποίαν ανεδείχθησαν ως οι καλλιτεχνικώτεροι των ξυλουργών εκτός εννοείται των ελαχίστων εξαιρέσεων, και αναλόγως βέβαια της ικανότητος ενός εκάστου εξ αυτών, εργασθέντες ως τεχνίτες και εργολάβοι ανά την Ήπειρον, Βόρειον και Νότιον, και λοιπήν Ελλάδα, Θεσ/νίκην, Αθήνας, Άρταν, Αγρίνιον (Βραχώρι) Αστακόν, Πελοπόννησον, Πύργον, Αμαλιάδα, Πάτρας, Αλβανίαν, Αυλώνα, Μπεράτι, Δυρράχιον, Ελβασάνι, Σκόδρα, Κορυτσά, επαρχία Κολωνίας και αλλαχού, ως και εν τω εξωτερικώ κατόπιν.

Τούτο μαρτυρούσι τα διάφορα έργα των εις Εκκλησίας και Μοναστήρια, καθώς και εις τα αρχοντικά σπίτια του Ζαγορίου, της Άρτας, του Μπερατιού, της Αυλώνος, των Ιωαννίνων και αλλαχού.

Ιδίως οι εν Άρτη και Αυλώνι εργασθέντες ευδοκίμησαν τόσον, ώστε ευρέθησαν εις την

ευχάριστον θέσιν ν' αποκτήσουν και κτηματικάς περιουσίας⁸.

Δια τους Χιονιαδίτας ξυλουργούς υπάρχει εν τη κεντρική Εκκλησία Πάδων Κονίτσης επί σανίδος εν τη Ανατολική πλευρά του Γυναικωνίτου, η εξής αδιάψευστος δια χρώματος επιγραφή:

«Ούτος ο θής και ηερός (Ναός) της υπεραγής Θεοτόκου εταβανιάσθη 1823 δια χηρός Χηοναδήτων. Ετεληόθη δι' εξόδων.....»

Επίσης οι Χιοναδίται ξυλουργοί δεν υστερούν κατά τα παλαιότερα έτη και εις την ξυλογλυπτικήν (=σκαλιστικήν).

Πλήθος δε τοσούτων εργαλείων σώζονται και σήμερα εν τω χωρίω, ως επί το πλεί-

Περίτεχνο ταβάνωμα με μικρό τρούλο στο ναό Κοίμησης Θεοτόκου στους Πάδες Κόνιτσης, κατασκευασμένο και ζωγραφισμένο από Χιονιαδίτες.

στον σμίλαι, κουφοσμίλαι, σμίλαι με ελαφρό γόνυ, και λοιπά άλλα εργαλεία δια των οποίων εσμίλευον και εκόσμουν τας εργασίας των, λόγου χάριν τα στρογγυλά ή πολυγωνικά κέντρα των ταβανών και τας γωνίας αυτών, τα ντουλάπια, τας θύρας, τους μεσανταράδες κλπ.

Ιδιαίτερας μνείας τυγχάνει εδώ ο μακαρίατη μνήμη Συμεών Γεωρ. Μαργαρίτης, πατήρ του

διδασκάλου Θεοδώρου Σίμου ή Συμεώνος, ο οποίος δια της μεγάλης του πείρας και υπομονής κατεσκεύασε εν Κονίτση ξύλινον ωρολόγιον, το οποίον έθεσεν εις λειτουργίαν. Επίσης κατασκεύασεν την πρώτην λέμβον επί του Αώου Κονίτσης προς διαπεραίωσιν, εις την απέναντι όχθην των διαβατών, ελλείψει γεφύρας.

Κύριον αυτού επάγγελμα ήτο το του ξυλογλύπτου (=ταλλιαδώρου). Έργον δε τούτου είναι και ο περίφημος κουφωτός τέμπλος του εν Άρτη της Αμβρακίας⁹ Ι. Ναού της Αγίας

⁸ Εν Άρτη ο Μιχαήλ Τζουβάκας (=Μακρής), ο Απόστολος Νούσης, ο ..... Μάτσος, ο Δημ. Παπαδιαμάντης ως και ο ιδρυτής του Γηροκομείου Άρτης Γεώργιος Ν. Μάτσος.

Εν Αυλώνι ο προπάππος ημών Γεώργιος Ι. Παΐσιος, ο Αναστ. Δ. Σακοΐλης, ο Γεώργιος Απ. Λέντζος ή Παπαδιαμάντης, ο Αλέξιος Μιχ. Λέντζος, οι αδελφοί Ειρέγγελος και Πασχάλης Ιωαν. Παπαδιαμάντης ή Καλτσούδα εν Ιωαννίνους οι αδελφοί Θωμάς..... Παπαδόπουλοι, εν Πάτραις ο Πασχάλης Ζωγράφος, εν Αθήναις ο Αγγελος Ν. Μπούρης, εν Γαλατοίω της Ρουμανίας Δημ. Αργύρης (κοινώς Τζάλας), εν Βουκουρεστίω ο Γεώρ. Αργύρης (Τζάλας) και τόσοι άλλοι σύγχρονοι μας γνωστοί.

⁹ Εν αντιθέσει με την άλλην παλαιάν Άρταν την δίωρον της Αυλώνος απέχουσαν

Σοφίας κατά το έτος 1953, όπου και απαντάται η εξής επιγραφή:

«Δια συνδρομής ευσεβών και Φιλοχρίστων Χριστιανών. Επιστασία Μεθοδίου Γερομονάχου 1853*. Δια χειρός Σίμου Μαργαρίτου Σιονιαδίτου».

Ούτος εσεμνύετο επί τη φήμη των ανωτέρω ιδιοτήτων, είχε δε συνθέσει μόνος του την φήμη αυτήν, την οποίαν και αυτός ο ίδιος απήγγειλε εν είδει αστειότητος, αφού πρώτον έκρουε την θύραν λόγου χάριν του Επισκόπου Βελλάς μεθ' ου εσχετιζετο, των Μπέηδων της Κονίτσης και των Σουρλαίων της Πυρσόγιαννης, μεθ' ων εσυγγένευε ως εξής:

«Συμεών δούλος σας
ωρολογάς και ταλλιαδώρος,
και πρώτος караβοκύρης της Κόνιτσας»

Ετέρα επιγραφή τούτου ευρίσκεται και εις τον Ι. Ναόν Αγ. Δημητρίου Βουρμπιάννης εν τω τέμπλω κάτωθι των ασπίδων ως εξής:

«Δια χιρός Σίμου Μαργαρίτου Σιονιαδίτου 1868 δια συνδρομής και δαπάνης των ευσεβών και φιλοχρίστων Χριστ(ιανών) Δημήτρι και Γεωργίου Κόκκινου εχρυσώθη δε δι' εξόδων Π(απά) Ζ(ήση) Οικονόμου».

Το σωστό είναι 1850.

Τμήμα του ξυλόγλυπτου τέμπλου στην Αγ. Σοφία Άρτας, έργο του Σίμου Μαργαρίτη, 1850.

Αρχάγγελος. Λεπτομέρεια
από το ξυλόγλυπτο τέμπλο
στην Αγ. Σοφία Άρτας.

Ομοίως ως είμεθα εις θέσιν να γνωρίζωμεν ως ξυλόγλυπτης ειργάσθη και ο επίσης μακαρία τη μνήμη Γεώργιος Κ. Κώτας (= Δημητριάδης) εις διάφορα μέρη, ιδίως στο Ελμπασάνι επεξεργασθείς τον Τέμπλον της Ι. Μονής του Αγ. Ιωάννου του Βλαδιμήρου, εν Άρτη τον τέμπλον του Ι. Ναού Αγ. Κωνσταντίνου, τον Αρχιερατικόν θρόνον εις Αγ. Σπυρίδωνα εντός της πόλεως Άρτης, ως και έξωθεν αυτής εις το χωρίον Ιμάμ Τσαούση (νυν Αγ. Σπυρίδων) τον τέμπλον και Αρχιεπισκ. Θρόνον, ως και αλλαχού.

Επίσης και ο τούτου υιός Δημήτριος επεξεργάσθη κατά το έτος 1928 τον Αρχιερατικόν θρόνον του εν Σταρίτσιανη (νυν Πουρνιά) Κονίτσης Ιερ. Ναού Αγ. Ταξιαρχών βάσει σχεδίου του εκ Τυρνάβου καταγομένου και εν Σωποτσελίκω Ζαγορίου εγκατασταθέντος Μάρκου Δ. Σκαλιστή. Ούτος, ως επί το πλείστον ειργάζετο ως ξυλουργός.

Αυτά εν ολίγοις περί των λαϊκών τεχνών αι οποίαι εκαλλιεργήθησαν κατά τα παλαιότερα έτη εν τω χωρίω Χιονιάδες.

Σήμερον δε που χαράσσονται αι γραμμαί αυταί, ουδείς εκ των νεωτέρων Χιονιαδιτών μετέρχεται το του ξυλουργού επάγγελμα. Προς διαπίστωσιν δε όλων των όσων ανωτέρω γράφομεν επισυνάπτομεν κατωτέρω και διάφορα άλλα γραπτά στοιχεία, τα εις τους εκ Χιονιάδων τεχνίτας αναφερόμενα (όσα βέβαια διεσώθησαν) ήτοι συμβόλαια, επιστολαί, έγγραφα, επιγραφαί και λοιπά άλλα ως κατωτέρω εμφανώνται.

1890

«Μεταξύ των υποφαινομένων αφ' ενός του Σεϊχ Τζελάλ Εφέντι και αφ' ετέρου οι Νικόλαος Ματσόπουλος και Κωνσταντίνος Ν. Δημητριάδης αμφοτέροι Μαραγκοί εκ του χωρίου Χιονιάδες της Επαρχίας Κονίτσης εσυμφώνησαν ως εξής:

1) Ο Σεϊχ Τζελάλ Εφέντις έχων νεόδμητον οικίαν εις Νέον Λούρον και θέλων να τελειοποιήση αυτήν ανέλαβον σήμερα οι δεύτεροι ήτοι ο Νικόλαος και Κωνσταντίνος μαραγκοί όπως επισκευάσωσιν αυτήν εντός ολίγου διαστήματος ως ακολούθως, ήτοι εις το επάνω πάτωμα θέλουσαι φκιάσει τα ταβάνια και τα πατώματα καρφώματα (;) εις μα(ν)τζάτια¹⁰ καθώς και τα αλείματα, το ήμισυ της κάτω σάλας θα πατωθή, το

¹⁰ Μάλλον Μαντζάτα = ισόγεια δωμάτια.

κάτω μαγειρείον εν γένει σουφατισμένον και καλοποιημένον καθώς και κανάτια, δύο πόρτες. Περαιστές καλής ποιότητος και τα αναγκαία και σώμπες αίτινες θα γίνουν καλής ποιότητος, οι πόρτες των καρφοτές, τα δε άνω πατώματα θα γίνουν αρσε(νι)κοθήλυκα καλώς εργασμένα. Τρία ταβάνια πρώτης ποιότητος όπως ο ιδιοκτήτης θελήσει. Εν γένει τα κουφώματα τζάμια καφάσια¹¹ όλα αυτά καλής ποιότητος. Εις δε το εν δωμάτιον θα γίνουν κανάτια περαστά τα δε άλλα ελείποντα ταβάνια θα γίνουν δευτέρας ποιότητος, αι δε πόρτες των περαστές, το δε μ(π)αλκόνι προς την θύραν θα γίνη με σούστες¹², η δε διαίρεσις (και) τα εσωτερικά σουφατίσματα θα γίνουν με επιμέλειαν και καλής ποιότητος καθώς και τα εξωτερικά σουφατίσματα, θα γίνουν με υδροχρωματίσματα. Τα δε εξωτερικά κουφώματα θα γίνουν με χρωματισμόν ελαίου. Εν γένει τα εξωτερικά σουφατίσματα και λοιπά θα γίνουν κατά το σχέδιον το Ευρωπαϊκόν.

Επίσης μία αυλόπορτα δύο γαλαρίες με τα κάγκελα καθώς και τ' απαιτούμενα Μπουχαριά¹³ τα δε έξωθεν σατζάκια (;) θα είναι ως η τάξις. Επί τέλους τα πάντα υποχρεούνται και υπόσχονται οι ειρημένοι μαραγκοί, να κατασκευάσωσιν, ως ανωτέρω αναφέρονται και ως απαιτεί η επιστήμη των.

Ο δε ιδιοκτήτης Σεΐχ Τζελάλ εφέντις υπόσχεται και υποχρεούται να δώση προς αυτούς δι' όλην την ανωτέρω εργασίαν 20/φράγκα χρυσά τεσσαράκοντα τέσσερα (αρ. 44) εκ διαλειμάτων οπόταν λαμβάνουσιν ανάγκην και τα οποία θα περνώνται κάτωθεν του παρόντος συμβολαίου ώστε αμα τελειώσει η εργασία και η τελειοποίησις της οικίας ταύτης θα ώσιν και τα χρήματα πληρωμένα.

Παν δε το υλικόν προς τελειοποίησιν της περι (ης) ο λόγος οικίας θα ήναι εις βάρος του ιδιοκτήτου χωρίς να επιβαρυνθούν οι ρηθέντες μαραγκοί εις ουδέν έξοδον.

Όθεν προς πίστωσιν και ασφάλειαν αμφοτέρων των συμβαλλομένων, εγένοντο δύο παρόμοια υπογεγραμμένα παρ'αυτών και των κάτωθι

μαρτύρων και υποφαινόνται:

1890 τη 26 Μαΐου Λούρος

(Τουρκ. Χαρτόσημον)

Τ.Σ.

Νικόλαος Ματσόπουλος   Κόστας Νικολάου Διμιτριάδης

δι' άλλης χειρός

ηστερόγραφον. Η δε διαιρέσεις κάτω και απάνω θα γίνουν δια πέτρου τζιατιμά (=πετροτσιατιμά) το οποίον υποχρεούνται η ειρημένοι εργολάβοι το λιθάρι είναι εις

Κατά την Τουρκικήν συνήθειαν.

Σοΐκια εις την θύραν του εξώστου δια να κλείνη μόνη της όταν την ανοίγουν.

Καινοδόχεια.

βάρος των η δε ασβέστη και νερόν εις βάρος του ιδιοκτήτου.

Υπογραφή Τουρκισί

(Τ.Σ.)

Νικόλαος Μασσόπουλος

Κόστας Ν. Διμιτριάδης»

1895

«+ Αιδεσιμώτατε: παπά Ιωάννη τοποτηρητά της Ιεράς Μονής Ασπραγγέλου πατρικώς ευχόμεθά σοι. Επειδή ο εκ Χιονιάδων Χριστόδουλος Ν. Παπακώστας υπέβαλεν ημίν ότι έχει λαμβάνει εκ της Μονής σου λίρ(ας) Οθωμαν(ικάς) τέσσαρας προερχόμενας από εργασίαν ήν έκαμεν εις Αυτήν, και επειδή η Αιδεσιμότης σου υπεσχέθης άλλοτε ότι θα πληρώσης αυτώ εάν πρώτον εκτιμηθή η εργασία του, δια ταύτα προσκαλούμεν σε άμο λάβης την παρούσαν, εάν μεν εξετιμήθη η εργασία του εν λόγω ταβαντζή Χριστοδ. Ν. Παπακώστα να πληρώσης αυτώ ει δε μη, να εκτιμήσης την εργασία του και να πληρώσης αυτώ εξάπαντος. Ταύτα προς γνώσιν σου και είης εν Κυρίω υγιαίνων.

Ιωάννινα τη 31 Μαΐου 1895

Ευχέτης σου

+ ο Ιωαννίνων Γρηγόριος (;)

(Τ.Σ.) της Μητροπόλεως

Χιονιαδίτες ξυλουργοί

Αμπελος. Λεπτομέρεια
υπό το ξυλόγλυπτο τέμπλο
στην Αγ. Σοφία Άρτας.

1896

«Εν Κων/πόλει την 20 Μαρτίου 1896 εις Δοβρά.

«Αγαπητέ μου ανεψιέ Χριστόδουλε»

Το γράμμα του το έλαβον και είδον όπου ακόμη ο άγιος Ιωαννίνων δεν εβίασεν τον Ηγούμενον από τους ασπραγγέλους να σας δώση τα χρήματα της δούλεψή σας όπου εκάνεταν εις το Μοναστήρι αυτό.

Λοιπόν λάβε το εσώκλειστον γράμμα προς το άγιον Ιωαννίνων και να πηγένης μόνος σου να το δώσης. Του γράφει ο Ιατρός¹⁴ δια να φροντίση να βιάση τον Ηγούμενον δια να σας πληρώση, δεν με άφησεν ο Ιατρός δια να δώσω την αναφοράν εις τον Πατριάρχην.

Πιστεύω με είπεν ότι με μόνον το γράμμα μου θέλα τελειώση και θέλα βιάση τον Ηγούμενον. και αν ιδής ότι δεν θέλα αναγκάση τον Ηγούμενον δια να πληρώση τότε γράψε, δια να δώσω εις τον Πατριάρχην την αναφοράν και συνχρόνως να με γράψης όλον τον ποσόν πόσα έχης να λάβης αλλά δώσε αυτό το γράμμα και πες του ελεύθερα: δεν είναι άδικον τόσον καιρόν να με βασανίζετε; Πού να καταφύγω εάν η Υμετέρα Σεβασμιότης δεν με

δικαιώσετε (;) είναι κρίμα και άδικον (να με παιδεύετε) τόσον καιρόν.

και μένω κατασπαζόμενος

ο θείος σας

Ιωάννης Γ. Παπακωστής»

4

1897

«Ελβασανίω τη 24^η Φεβρουαρίου 1897

Κύριοι Αγησίλαε, Γεώργιε και λοιποί¹⁵

Ανά χείρας έχων την προς τον Ρομαντάν εφέντη επιστολήν σας, γράφω υμίν σήμεραν ότι το κτήριόν μου αυθημερών επιθυμώ τελειώσαι. Όθεν ειδοποιώ υμίν σήμεραν ότι κατά πολύ επιθυμώ επειδή το βάρος του κτηρίου και τον καύσωνα των τούβλων και ασβέστης

¹⁴ Υιός αυτού ονόματι Αγησίλαος Ιατρός εν Γαλατά Κωνσταντινουπόλεως ανεψιός εξ αδελφής του Πατριάρχου Ανθίμου Ζ' του Τσάτσου του και Ηπειρώτου εκ Πλησιβίτης Φιλιατών καταγομένου.

¹⁵ Η επιστολή αυτή εκ μέρους του Ισμαήλ Πασσά του Ελβασανίου μοι παρεχωρήθη υπό του αιμνήστου Γεωργίου Ι. Βούρη. Οι εν αυτή αναφερόμενοι, οι μεν Αγησίλαος έφερε το επίθετον Παπακώστας, ο δε Γεώργιος το ελίθετον Βούρης.

υπεφέρατε υμείς, επιθυμώ να το τελειώσετε πάλιν οι ίδιοι.

Όθεν άμα λάβητε την παρούσαν μου, να έλθητε με την ιδίαν συμφωνίαν όπου είχαμεν, διότι εις τα Μπιτώλια (= Μοναστήριον) ένεκα της απραξίας όπου είχαν πολλοί μαϊστορες μοι επαρουσιάσθησαν αλλ' εγώ είπον ότι χρέος μου είναι ότι αυτοί όπου αρχήνησαν, οι ίδιοι να το τελειώσουν, αν δε (όπερ δεν πιστεύω) δεν είναι ευχαριστημένοι και δεν έρχονται, τότε ειδοποιήσωσιν (;) τηλεγραφικώς. Όθεν άμα λάβητε την παρούσαν μου, να πάρετε τους συντρόφους (σας) και να έρχεσθε όσον τάχιστα άνευ ετέρου διατελώ.

Ισμαήλ Χακηί Πασσάς»

(Τ.Σ.)

Σημ.

Ως είμεθα εις θέσιν να γνωρίζωμεν και ως αποδεικνύεται και εκ τινών γραπτών απαδείξεων και μαρτυριών, εις Ελβασάνιον εκτός του Αηησιλάου Παπακώστα και Γεωργίου Ι. Βούρη που αναφέρονται εις την επιστολήν, ειργάσθησαν κατά διάφορα χρονικά διαστήματα και οι Δημοσθένης Νάτσης, Κων. Αθ. Ζωγράφος, Γεωργ. Χριστοδ. Κυρζίδης, Νικολ. Λιάτσης, Γεωργ. Κ. Δημητριάδης, οι αδελφοί Διονύσιος και Γεώργιος Σπ. Κυρζίδου, Νικόλαος Απ. Ζωγράφος, Ιωάννης Δ. Χρησιτίδης, ο αδελφός ημών Αναστάσιος καθώς και ο Πολύκαρπος Αν. Ζωγράφος εργασθείς ως αγιογράφος εις την Ι. Μονήν Αγίου Ιωάννου του Βλαδιμήρου, ως τούτο αποδεικνύεται και από μίαν – ας την ονομάσωμεν επιστολήν του εις τας Ηνωμένας Πολιτείας της Αμερικής (Φιλαδέλφεια), αιμνήστου σήμερα Γεωργίου Σπ. Κυρζίδου, ωρισμένοι δε εξ αυτών ειργάσθησαν και εις Σκόδραν κατόπιν, μετά τας πλημμύρας βέβαια της λίμνης. Ο δε Λουκάς Ευθ. Αργύρης ειργάσθη μετά των υιών του εις Δυρράχιον.

5

1908

«Οι υποφαινόμενοι αφ'ένός μεν το κομπσιόν δια το Καρακόλ¹⁶ Κονοπίστας¹⁷ και αφ' ετέρου ο Μαραγκός Νικόλα Μάτσος εμείναμε σύμφωνοι ως εξής:

Α' Εις Κονοπίστα όπου έγεινεν κτήριον Καρακόλ ανέλαβεν την εργασίαν εν γένει ο κύριος Νικόλα Μάτσος εκ Χιονιάδες, ομού με το υλικόν, ότι χρειασθή είτε σανίδια είτε ασβέστη είτε άμμο....

Κλειδιά τακίμια τζάμια σχεδόν εν γένει, ότι χρειασθούν έμειναν εις βάρος του Νικόλα. Β' Υποχρεούται ο Νικόλας την σκεπήν με λαμαρίναν μόνον τα εργατικά θα πληρώση είτε άλλος θα το σκεπάση είτε μόνος του.

¹⁶ Αστυνομικός σταθμός.

¹⁷ Χωρίον της Επαρχίας Κολωνίας Βορ. Ηπείρου. Συνώνυμον τούτου είναι η Κονοπίστα Ξηρομέρου.

Μπογιάδες και λάδη¹⁸ λαμαρίνας θα είναι εις βάρος του.

Γ' Εις τον άνω όροφον θα καταθέση τους τσερτσεβέδες¹⁹ καθώς και τσερτσεβέδες ξύλινες²⁰ είναι εις βάρος (του) όσα χρειασθούν και τα όσα παράθυρα θα κάμη τα τζάμια, κανάτια και θα τα τοποθετήση. Καθώς εις αυτόν τον όροφον θα κάμη εν γένει τα πατώματα με μπετερμέ²¹ και θα καταχωρήση δύο δωμάτια και με τζατμάδες²². Συνάμα δε εις τον άνω οροφόν θα τελειώση και το παλκόνι δηλ. θα το στρώση με σανίδια και κάνκελα γύροθεν. Τα δε ταβάνια θα γίνουν μπακτατι²³.

Δ' Εις τον κάτω όροφον θα καταχωρίση εν δωμάτιον μόνον και την Σκάλα θα την καταχωρίση καθώς να την πάρη το μέρος. Συνάμα δε εις την κάτω διαίρεσιν θα αφήση και εν παράθυρον.

Ε' Δια δε τα σουβατίσματα θα γίνουν κατά το έθιμον του τόπου ταβάνια και λοιπά. Όσες δε πόρτες χρειασθούν θα γίνουν. Η δε εργασία θα γίνη καλή κατά το έθιμον του τόπου.

ΣΤ' Όστε δια τα πάντα αυτά δηλ. είτε σανίδια, είτε ασβέστη, είτε άμμον, είτε νερόν, είτε τακήματα, είτε ότι ξύλα χρειασθούν και τζάμια και λοιπά έμειναν εις βάρος του Νικόλα καθώς και η Μαραγκοσύνη δηλ. δια να παραδώση τα κλειδιά έμειναν εις βάρος του Νικόλα.

Δια δε τα πάντα ταύτα το κομψιόν υποχρεούται να δώση εις τον κύριον Νικόλαον λίρας Οθωμανικός σαράντα πέντε Αρ. (45) τα δε χρήμα επειδή απαιτούνται υλικά θα μετρηθούν προπληρωτέα λίρες Οθωμανικές τριάντα (Αρ. 30) τριάντα το δε υπόλοιπον θα μετρηθή αναλόγως της εργασίας και ο εξοπλισμός θα γίνη εις το τέλος της εργασίας διό και υποφαινόμεθα και προς ασφάλειαν έγειναν δύο παρόμοια κουδράτα²⁴ και υποφαινόμεθα.

Ερσέκα τη 27η Αυγούστου 1908
 Θέσις Τουρκ. Χαρτοσήμου
 Τουρκ. υπογραφή Τουρκ. υπογραφή Τουρκ. υπογ.
 Νικόλαος Γ. Μάτσος
 Χρήστος Αναστ.
 Λάζαρος»

¹⁸ Χρώματα και λινέλαιον.

¹⁹ Παραθυρόφυλλα.

²⁰ Έννοεί φαίνεται τα κασώματα των παραθύρων.

²¹ Με πατούρα.

²² Διαιρέσεις.

²³ Δια ξυλίνων αραιών στενών πήξεων και επαλείψεως κατόπιν δια παχείας ασβέστου (κόλλας).

²⁴ Συμβόλαια.

Γεώργιος Παναγιώτου*

Δρ. Καθηγητής Λαογραφίας Πανεπιστημίου Τιράνων

Έλληνες επαγγελματίες στην Αλβανία Σύμφωνα με δεδομένα από επιγραφές εκκλησιών

Οι επιγραφές, στις οποίες γίνεται αναφορά, έχουν εκδοθεί από τον Theofan Popa (Θεοφάν Πόπα) στο βιβλίο *Mbishkrime te kishave ne Shqiperi* (Επιγραφές εκκλησιών στην Αλβανία, Τίρανα 1998).

Ο Θ. Πόπα –επιφανής Αλβανός ερευνητής- με ιδιαίτερο πάθος και επιμονή, είχε περιπλανηθεί για περισσότερα από 40 χρόνια σε ολόκληρη τη χώρα του, αναζητώντας επιγραφές σε μονές, εκκλησίες, παρεκκλήσια και προσπαθώντας να τις διαβάσει και να τις ερμηνεύσει. Κατηγορήθηκε, όμως, από τη δικτατορία για «θρησκοληψία» και εκδιώχτηκε, αδυνατώντας να δημοσιεύσει τις εργασίες του. Μόνο στα μέσα της δεκαετίας του '90, όταν εκείνος δεν ζούσε πια, μια ομάδα ερευνητών του Ινστιτούτου Ιστορίας της Ακαδημίας Επιστημών της Αλβανίας, ανέλαβε τη συστηματοποίηση και έκδοση των χειρόγραφων εργασιών του (γι' αυτό παρατηρούνται κάποιες ατέλειες ή και λάθη, που ο ίδιος δύσκολα το επέτρεπε).

Στις επιγραφές που έχει συλλέξει ο Πόπα και που δημοσιεύονται στο προαναφερόμενο βιβλίο, βρίσκουμε, εκτός των άλλων αξιόλογων δεδομένων, και αρκετές μαρτυρίες για τη δραστηριότητα Ελλήνων επαγγελματιών στην Αλβανία (πράγμα που, από τη μεριά του, μαρτυρά τις σχέσεις μεταξύ των δύο γειτονικών λαών). Εννοείται, οι μαρτυρίες αυτές παρουσιάζονται κάπως περιορισμένες, όχι απλώς επειδή οι επιγραφές σχετίζονται μόνο με εκκλησίες, αλλά και επειδή πολλές φορές οι επαγγελματίες δεν υπογράφουν ή δεν δίνουν πλήρη και ακριβή στοιχεία (λείπει π.χ. το επώνυμο, η καταγωγή, το έτος δραστηριότητάς τους κ.λπ.). Κάπως πιο προσεκτικοί, αν και όχι πάντοτε, παρουσιάζονται οι ζωγράφοι και μετά οι χρυσοχόοι, οι ξυλογλύπτες και οι καμπανοποιοί. Από τη μεριά τους, οι χτίστες επιγράφουν και υπογράφουν πολύ σπάνια και μόνο από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα.

Παρ' όλα αυτά, τα δεδομένα που αποκομίζει ο ερευνητής από τις επιγραφές, είναι αξιοσημείωτα και πολλές φορές διευρύνουν κατά πολύ τις γνώσεις μας γύρω από το θέμα. Βάσει των επιγραφών αυτών, π.χ. ο κατάλογος των Χιονιαδιτών ζωγράφων

* Ο Γεώργιος Παναγιώτου γεννήθηκε στη Μάλτσαϊνα (Θεολόγο) των Αγ. Σαράντα. Στις εργασίες του περιλαμβάνεται και μελέτη, στα πλαίσια προγράμματος της Ακαδημίας Αθηνών, για τη «δημιουργία αρχείου του παραδοσιακού πολιτισμού των Ελλήνων της Β. Ηπείρου». Ως Έλληνες επαγγελματίες εννοούνται οι προερχόμενοι από την Ελλάδα. Οι τεχνίτες της ελληνικής μειονότητας δεν αναφέρονται στην παρούσα εργασία. Σ.Ε.

(με 62 ονόματα), που δίνει ο γνωστός λαογράφος Κίτσος Μακρής στο έργο του «Χιονιαδίτες ζωγράφοι» (1981), θα πρέπει να αυξηθεί με τουλάχιστον πέντε ονόματα (και λέμε «τουλάχιστον», διότι μόνο γι' αυτούς μπορούμε να μιλήσουμε με απόλυτη βεβαιότητα, ενώ για την εξακρίβωση της ταυτότητας κάποιων άλλων είναι αναγκαίες επιτόπιες έρευνες προς μελέτη του ύφους τους,

Μία από τις εκκλησίες που διασώθηκαν στη Β. Ήπειρο. Μονή Ντρού-νου, Ζερβάτι Δρόπολης. Από το βιβλίο του Γ. Γιακουμή, Ορθόδοξα μνημεία στη Βόρειο Ήπειρο.

της τεχνοτροπίας τους κ.λπ.): Βασίλειος Α. Φίλης (1890), Δημήτριος Νικολάου Ζωγράφος (1897), Ιωάννης Γεωργίου (1843), Κωνσταντίνος Ζωγράφος (1859 και 1869), Μιχαήλ Γεωργίου (1812). Συνάμα δε, στα μόνο πέντε αλβανικά χωριά ή πόλεις, που ο Κ. Μακρής συμπεριλαμβάνει μέσα στον γνωστό γι' αυτόν χώρο της δραστηριότητας των Χιονιαδιτών ζωγράφων (Ελεούσα, Πρεμετή, Σιάλιση, Ερσέκα, Άριζα), θα πρέπει να προστεθούν άλλα 21 χωριά και πόλεις (βλ. τον ανάλογο κατάλογο παρακάτω). Έτσι, και η έκταση της δραστηριότητάς των Χιονιαδιτών ζωγράφων διευρύνεται κατά πολύ (φτάνει μέχρι τη Χειμάρρα, τη Λιούσνια, το Μπεράτι, δηλαδή σε ολόκληρη τη νότιο Αλβανία) και η συχνότητα της δραστηριότητας αυτής παρουσιάζεται αρκετά πιο μεγάλη σε σχέση με εκείνη που γνωρίζαμε.

Σύμφωνα με τα δεδομένα των προαναφερομένων επιγραφών, συντάχθηκε ο παρακάτω κατάλογος Ελλήνων επαγγελματιών που έχουν δράσει στην Αλβανία, ή προϊόντα των οποίων έχουν περάσει στη χώρα αυτή. Στον κατάλογο δεν συμπεριλαμβάνονται επαγγελματίες για την καταγωγή των οποίων δεν υπάρχουν άμεσες ή έμμεσες ενδείξεις, αν και ορισμένοι απ' αυτούς μπορεί να είναι Έλληνες.

Τα ονόματα αναγράφονται κατά το επάγγελμα (ζωγράφοι, χτίστες, χρυσοχόοι, ξυλογλύπτες, καμπανοποιοί), ενώ μέσα σε κάθε επάγγελμα κατά αλφαβητική σειρά. Εκτός του ονόματος, που συνήθως γράφεται με τη μορφή με την οποία το συναντούμε στις επιγραφές, σημειώνονται: η καταγωγή του επαγγελματία, η θέση της επιγραφής (το αντικείμενο-εικόνα κ.λπ. στο οποίο βρίσκεται), η χρονολογία της, ο τόπος (χωριό, πόλη) δραστηριότητας του επαγγελματία και η βιβλιογραφία (ο αριθμός της επιγραφής και η σελίδα στο έργο του Θ. Πόπα). Οι προσθήκες σε παρένθεση στα ονόματα είναι υποθετικές.

ΖΩΓΡΑΦΟΙ*

A/A	Όνομα	Καταγωγή	Θέση επιγραφής	Χρονολογία	Τόπος δράσης
1	Αθανάσιος (ίσως πρόκειται για τον Αθ. Κωνστ. Ζωγράφο, διότι είναι της ίδιας εποχής)	Χιονιάδες Ήπειρος	Εικόνα Αγ. Κων/νου και Ελένης στην εκκλησία Αγ. Δημητρίου	1870	Ντρομπονίκ (Μπεράτι)
2	Αθανάσιος Αλέξης	Δεν σημειώνει την καταγωγή του. Ίσως κατα- γεται από Χιο- νιάδες, μια που υπήρχαν ζωγρά- φοι με όνομα ή επώνυμο Αλέξης	Εικόνα βάπτισης του Χριστού κ.ά. στην εκκλ. Αγ. Γεωργίου	1870	Πέπελη (Αργυρόκ.)
3	Αναστάσιος Μιχαήλ Ζωγράφος	Χιονιάδες	α) Εικόνα του Χριστού στην εκκλ. Αγ. Δημητρίου β) Εικόνα Τριών Ιεραρχών στην εκκλ. Αγ. Αθανασίου γ) Εικόνα του Χριστού στην εκκλ. Αγ. Γεωργίου δ) Β. τοίχος της εκκλ. της μονής Αγ. Θεοδώρου ε) Β. τοίχος της εκκλ. Αγ. Ιωάννου του Βαπτιστή στ) Τοιχογραφίες Β. τοίχου της εκκλ. του χωριού ζ) Δ. τοίχος της εκκλ. Αγ. Ιωάννη Χρυσοστόμου	1872 1874 1874 1882 1883 1892 χωρίς χρονολ.	Σκοροβόντα (Κολιώνια) Άριζα (Κορυτσά) Μπεράτι Δρυμάδες (Χειμάρρα) Βούνο (Χειμάρρα) Μ. Κόσοβο (Λιούσνια) Ντρένοβα (Κορυτσά)
4.	Βασίλειος Α. Φίλης (ίσως γιος του Άγγελου Φίλη)	Χιονιάδες	Εικονοστάσι της εκκλ. Αγ. Νικολάου	1900 περίπου	Σιαμόλ (Κορυτσά)

* Από τους 83 Έλληνες ζωγράφους του καταλόγου, σημειώνουμε μόνο τους Χιονιαδίτες. Δεν διατηρούμε τον A/A καθώς και σημειώσεις βιβλιογραφίας του κειμένου. Πρέπει να αναφέρουμε πως υπάρχουν και σε άλλα μέρη έργα άλλων Χιονιαδιτών, όπως του Πολύκαρπου Ζωγράφου, που είναι γνωστό ότι δούλεψε στη Β. Ήπειρο. Ενδεικτικά αναφέρουμε στο χωριό Μπένια της Πρεμετής, στο ναό της Παναγίας υπάρχει κτιτορική επιγραφή που στο τέλος γράφει: «... ΕΙΚΟΝΑΣ ΕΓΡΑΦΕ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ Α! ΧΙΟΝΙΑΔΙΤΗΣ ΕΤΕΙ 1904». (Την φωτογράφησε ο Βασίλης Παπαγεωργίου). Δεν αναφέρονται επίσης πολλοί που έχουν καταγραφεί από τον π. Γ. Παΐσιο στο βιβλίο του. Σε επόμενο τεύχος θα δημοσιευτεί και άλλη επιστημονική εργασία που θα συμβάλει ακόμη περισσότερο στην έρευνα για τα έργα των Χιονιαδιτών στην Αλβανία. Ας σημειωθεί επίσης ότι για τους ζωγράφους με A/A 2 και 25 δεν υπάρχουν στοιχεία που να επαληθεύουν την κατάταξή τους μεταξύ των Χιονιαδιτών. Σ.Ε.

5.	Γεώργιος	Χιονιάδες	Β. πόρτα (πάνω, μέσα) στην εκκλ. Αγ. Μαρίνας	1812	Ελεούσα (Πρεμετή)
6.	Γεώργιος (ίσως ο Γεώργιος Ζήκος)	Χιονιάδες	Δ. πόρτα (πάνω, μέσα) εκκλ. της μονής Αγ. Τριάδος	1827	Γαρδικάα (Δόβινο)
7.	Δημήτριος (ίσως είναι ο Δ. Νικολάου Πατριάρχη)	Χιονιάδες	Εικόνα Αγ. Κων/νου και Ελένης στην εκκλ. Αγ. Δημητρίου	1870	Ντρομπονίχ (Μπεράτι)
8.	Δημήτριος Νικολάου	Χιονιάδες	α) Εικόνα της Αγ. Ευθυμίας στην εκκλ. Αγ. Μαρίνας β) Εικόνα των Αρχιεργάτων στην εκκλ. Αγ. Αθνασιού γ) Εικόνα της Μεταμόρφωσης στην εκκλ. της μονής Μεταμόρφωσης δ) Β. τοίχος της εκκλ. της μονής Αγ. Θεοδώρου ε) Στο Ιερό της εκκλ. Αγ. Ιωάννου του Βαπτιστή	1870 1871 1871 1882 1883	Σκοριάδες (Παγγώνι) Σκοριάδες Μίγκουλη (Λιοντζεριά) Δρυμάδες (Χεμάρα) Βοίνο (Χεμάρα)
9.	Δημήτριος Νικολάου Ζαργάφης	Χιονιάδες	α) Στην Ν. πόρτα (πάνω, μέσα) της εκκλ. Αγ. Αθνασιού	1897	Μπουσμάδι (Μαλακιάστρα)
10.	Ζήκος Γεώργιος	Χιονιάδες	α) Δ. πόρτα (πάνω, μέσα) της εκκλ. της μονής Αγ. Τριάδας β) Β. πόρτα της εκκλ. Αποστ. Πέτρου και Παύλου γ) Ν. πόρτα (πάνω, μέσα) της εκκλ. Πρ. Ηλία δ) Εικόνα του Χριστού στην εκκλ. Αγ. Νικολάου	1827 1843 1850 1860	Γαρδικάα (Αγ. Σαράντα) Χοστέβα (Ζαγοριά Αργ.) Μπούχαλη (Πρεμετή) Σιάλιση (Κολαίνα)
11.	Θωμάς Αναστ. Ζαργάφης	Χιονιάδες	Εικόνες της Παναγίας στην εκκλ. Αγ. Μαρίνας	1894	Μπένια (Πρεμετή)
12.	Ιωάννης Γεωργίου	Χιονιάδες	Β. πόρτα της εκκλ. Αποστ. Πέτρου και Παύλου	1843	Χοστέβα (Ζαγοριά Αργ.)
13.	Κωνσταντίνος (ίσως Κ. Κων/νος Ζαργάφης)	Χιονιάδες	Εικόνα Αγ. Κων/νου και Ελένης στην εκκλ. Αγ. Δημητρίου	1870	Ντρομπονίχ (Μπεράτι)
14.	Κωνσταντίνος Γεωργίου	Χιονιάδες	Β. πόρτα της εκκλ. Αποστ. Πέτρου και Παύλου	1843	Χοστέβα (Ζαγοριά Αργ.)
15.	Κωνσταντίνος Ζαργάφης	Χιονιάδες	α) Εικόνα του Χριστού στην εκκλ. Αγ. Κων/νου και Ελένης β) Αρκετές άλλες εικόνες της παραπάνω εκκλησίας	1859 1869	Ογκρένη

16.	Κωνσταντίνος Χιονιαδίτης (ίσως είναι ο Κ. Ζωγράφος)	Χιονιάδες	Εικόνα της Παναγίας στην εκκλ. Αγ. Δημητρίου	1861	Μπεράτι
17.	Ματθαίος Γεωργίου	Χιονιάδες	α) Εικόνα Αγ. Γεωργίου στην εκκλ. Αρχ. Μιχαήλ β) Β. πόρτα της εκκλ. Αποστ. Πέτρου και Παύλου γ) Ν. πόρτα (πάνω, μέσα) στην εκκλ. Προφ. Ηλία β) Εικόνα του Χριστού στην εκκλ. Αγ. Νικολάου	1842 1843 1850 1860	Αργυρόκαστρο Χοστέβα (Ζαγοριά Αργ.) Μπούχαλη Σιάλιση
18.	Μιχαήλ	Χιονιάδες	Εικόνα Τριών Ιεραρχών	1874	Άριζα
19.	Μιχαήλ Γεωργίου	Χιονιάδες	Β. πόρτα (πάνω, μέσα) στην εκκλ. Αγ. Μαρίνας	1812	Ελεούσα
20.	Μιχαήλ Ζωγράφος	Χιονιάδες	α) Εικόνα του Χριστού στην εκκλ. Αγ. Κων/νου και Ελένης β) Εικόνες στην παραπάνω εκκλησία	1859 1869	Ογκρένη
21.	Μιχαήλ Χιονιαδίτης	Χιονιάδες	Εικόνα της Παναγίας στην εκκλ. Αγ. Δημητρίου	1861	Μπεράτι
22.	Νικόλαος Γεωργίου	Χιονιάδες	α) Εικόνα Αγ. Γεωργίου στην εκκλ. Αρχ. Μιχαήλ β) Β. πόρτα (πάνω, μέσα) στην εκκλ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου γ) Ν. πόρτα (πάνω, μέσα) στην εκκλ. Πρ. Ηλία	1842 1843 1850	Αργυρόκαστρο Χοστέβα Μπούχαλη
23.	Στέφανος Μιχαήλ	Χιονιάδες	Εικόνα Τριών Ιεραρχών στην εκκλ. Αγ. Αθανασίου	1874	Άριζα
24.	Στέφανος Μ. Ζωγράφος	Χιονιάδες	Εικόνα της Παναγίας στην εκκλ. Κοίμηση της Θεοτόκου	1871	Σχοριάδες
25.	Φίλιππος Νικολαΐδου (ίσως έχουμε λόγια «βελτίωση» του χιονια- δίτικου επωνύμου Νικόλαος)	Χιονιάδες(;)	Εικόνα Αγ. Αρτεμίου κ.ά. στην εκκλ. Αγ. Παρασκευής	1863	Χλωμός
26.	Χιονιαδίτης (ίσως είναι ο Στεφ. Κ. Ζωγράφος, που εργάστηκε την ίδια ακριβώς εποχή σε γειτονικό χωριό)	Χιονιάδες	Εικόνα Αγ. Κων/νου και Αγ. Ελένης στην εκκλ. Αγ. Κοσμά	1871	Σωπική
27.	Χριστόδουλος Αναστ.	Χιονιάδες	Εικόνες της Παναγίας στην εκκλ. Αγ. Μαρίνας	1894	Μπένια

Κώστας Σκούρτης

Μνημεία Χιονιαδίτικης ζωγραφικής

Άγιος Γεώργιος Κλεισούρας Πρέβεζας

Η Κλεισούρα είναι ένα μικρό χωριό του νομού Πρέβεζας. Παλιότερα υπάγονταν στην κοινότητα Μουζακαίικα της επαρχίας Νικοπόλεως και Πάργας. Σήμερα αποτελεί δημοτικό διαμέρισμα του δήμου Φαναρίου με έδρα το Καναλάκι. Βρίσκεται σε υψόμετρο 60 μέτρων.

Μικρός τοιχογραφικός τρούλος με τον Αγ. Γεώργιο.

Στην άκρη του χωριού είναι χτισμένος ο ναός του Αγίου Γεωργίου. Στον περίβολό του, που μπαίνει κανείς από πέτρινη πύλη, βρίσκεται το νεκροταφείο. Ο ναός είναι στενόμακρος με μικρό τρούλο και χαγιάτι στη νότια πλευρά, όπου βρίσκεται η είσοδος του ναού, πάνω από την οποία υπάρχει κούφωμα στον τοίχο, όπου εικονίζεται ο τιμώμενος άγιος. Στην εξωτερική πλευρά του χαγιατιού υπάρχει σκαλιστή επιγραφή, δυσανάγνωστη, που έχει γραμμένη τη χρονολογία 1855.

Η παράδοση λέει πως κάποιος Τούρκος αγάς προσπάθησε να καταστρέψει το ναό, γιατί ήταν δίπλα στο σπίτι του και ήταν επιβλητικότερος,

αλλά από θαύμα του αγίου δεν πραγματοποιήσε το σκοπό του.

Εσωτερικά ο ναός είναι χωρισμένος με τοίχους σε τρία μέρη, τον κυρίως ναό, το μερό και το γυναικωνίτη, που είναι λίγο ψηλότερα από τον υπόλοιπο ναό. Ο ναός ήταν στρωμένος με πλάκες που, λίγο καιρό μετά την επίσκεψή μας, αντικαταστάθηκαν με σύγχρονα πλακάκια.

Μέσα στο γυναικωνίτη σώζονται τρεις εικόνες-τοιχογραφίες, του Χριστού και της Παναγίας, εκατέρωθεν της εισόδου και του Προδρόμου. Ο υπόλοιπος ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες, που στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι φθαρμένες και

Ο Αγ. Στέφανος. Τοιχογραφία στο ιερό.

την κεραμοσκεπή. Σε αυτούς εικονίζονται η Παναγία ως Πλατυτέρα των Ουρανών και ο Άγιος Γεώργιος. Στα σφαιρικά τρίγωνα κάτω από την Παναγία φιλοτεχνήθηκαν προφήτες και κάτω από τον Άγιο Γεώργιο σκηνές του βίου και του μαρτυρίου του. Στον μεγαλύτερο τρούλο που βρίσκεται κοντύτερα στο ιερό εικονίζεται ο Χριστός Παντοκράτωρ, προφήτες και στα τρίγωνα οι Ευαγγελιστές. Η ζωγραφική του τρούλου έχει υποστεί μεγάλες φθορές. Στις καμάρες κάτω από τους τρούλους ζωγραφίστηκαν άγιοι-μάρτυρες, μούστα ή ολόσωμοι, άγγελοι και χερουβείμ. Αξιοσημείωτη είναι η απεικόνιση στηθαρίου του Χριστού ως Μεγάλης Βουλής Αγγέλου, στη βόρεια πλευρά ανάμεσα στις συνθέσεις, ο οποίος ζωγραφίστηκε μετά και κάλυψε ορισμένες μορφές των παραστάσεων.

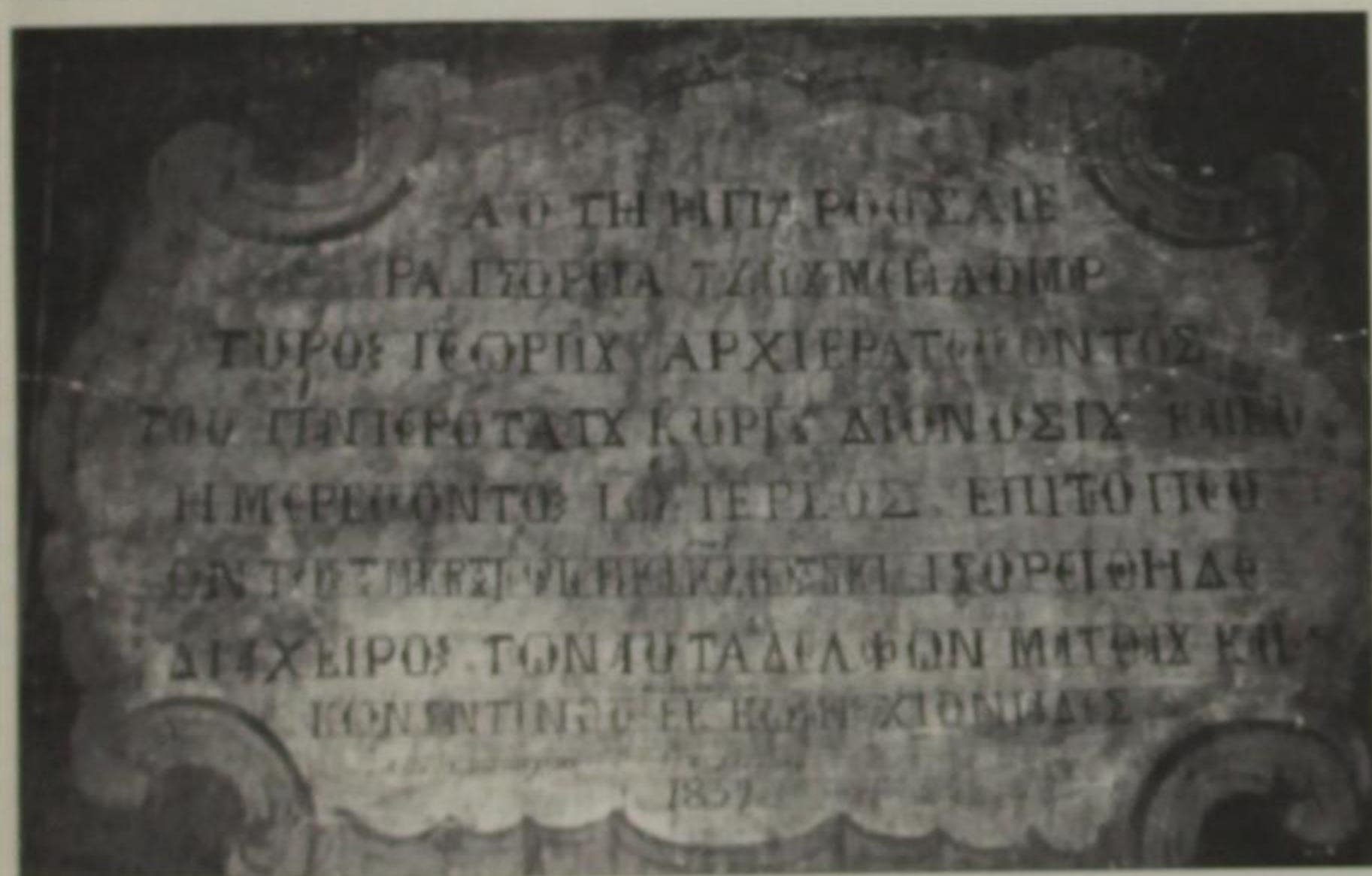
Πάνω από την είσοδο του γυναικωνίτη, που πλαισιώνεται από δύο αρχαγγέλους, και κάτω από την Κοίμηση της Θεοτόκου υπάρχει κτιτορική επιγραφή που γράφει

μαυρισμένες από τα κεριά. Στο κάτω μέρος των τοιχογραφιών και σε ύψος περίπου 90 εκ. ο τοίχος έχει ασπριστεί. Ο σοβάς στα περισσότερα μέρη είναι κούφιος και σε πολλά είναι κατεστραμμένος, όπως στον τρούλο, στις κόγχες και σε άλλα μέρη του κυρίως ναού. Στον χτιστό ως πάνω τοίχο που χωρίζει το ιερό, οι δεσποτικές εικόνες είναι τοιχογραφημένες, καθώς και οι απόστολοι πιο ψηλά και οι συνθέσεις. Στον κυρίως ναό ακολουθείται η συνηθισμένη εικονογραφική διάταξη, με ολόσωμους αγίους στην κάτω ζώνη, προτομές αγίων – μαρτύρων σε κύκλους, με διάκοσμο αμπέλου, στη μεσαία ζώνη και συνθέσεις από τη ζωή του Χριστού στο πάνω μέρος του τοίχου. Ο ίδιος χωρισμός σε ζώνες ακολουθείται και στο χώρο του ιερού. Στην κόγχη εικονίζεται η Πλατυτέρα των Ουρανών και από κάτω ιεράρχες. Στην καμάρα πάνω από την Αγία τράπεζα, ο Θεός ως Παλαιός των ημερών και άγγελοι. Στο υπόλοιπο ιερό έχουν ζωγραφιστεί παραστάσεις με ιεράρχες και διακόνους. Στον κατά μήκος άξονα του κυρίως ναού υπάρχουν εκτός από τον κύριο και άλλοι δύο χαμηλότεροι τρούλοι που δεν εξέχουν από

τα εξής:

«ΑΥΤΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΙΕΡΑ ΙΣΤΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΑΙ ΕΥΗΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΙΩ ΙΕΡΕΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΝΤΟΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ ΓΕΩΡΓΑΚΗ ΚΑΙ ΙΩ Σ(;)ΩΤΗΡΙΚΑ ΕΞΩΔ ΙΣΤΟΡΕΙΘΗ ΔΕ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΤΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ κωράποστόλην (μάλλον: και Αποστόλην) ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΧΙΟΝΙΑΔΕΣ εκ της επαρχίας του αγίου Βελλάς 1859 απριλίου 22».

Οι ζωγράφοι Ματθαίος και Κωνσταντίνος ήταν δύο από τους πέντε ζωγράφους-αδελφούς, υιούς του επίσης ζωγράφου Γεωργίου (Τζώτζου) Ζήκου από την οικογένεια (φάρα) των Πασχαλάδων. Οι δύο αυτοί ζωγράφοι έχουν ιστορήσει κι άλλους ναούς και έχουν ζωγραφίσει πολλές εικόνες, μερικές φορές μαζί και με τα άλλα μέλη της οικογένειάς τους. Ο Αποστόλης, που αναγράφεται με μικρά γράμματα, ήταν γιος του Ματθαίου και μόλις 15 χρονών όταν γράφτηκε η επιγραφή. Έζησε από το 1844 ως το 1918*. Ο ναός δεν αναφέρεται από τους μελετητές π. Γ. Παΐσιο και Κίτσο Μακρή

Οι τοιχογραφίες φωτογραφήθηκαν με τη συνεργασία του Γιάννη Λιάτση, τον Αύγουστο 2002.

* Πληροφορίες για τους ζωγράφους αυτούς από το βιβλίο του π. Γεώργη Παΐσιου, Χιοναδίτες αγιογράφοι.

Δημήτρης Καμαρούλιας:

«Οι Χιονιαδίτες αγιογράφοι Ιωάννης και Μιχαήλ .... από το Γοργοπόταμο»

Στο νομό Φλώρινας, κοντά στα σύνορα, ο Δημήτρης Καμαρούλιας, συγγραφέας του εξαιρετικού δίτομου έργου «Τα μοναστήρια της Ηλείου», εντόπισε τρεις ναούς σε ισάριθμα χωριά, που ζωγραφίστηκαν από Χιονιαδίτες αγιογράφους, καταγομένους –όπως υπογράφουν- από το Τούρνοβο ή Γοργοπόταμο. Οι ζωγράφοι αυτοί ήταν ως τώρα άγνωστοι. Μαζί με άλλα ονόματα που οι έρευνες φέρνουν στο φως, ανεβάζουν τον αριθμό των Χιονιαδιτών ζωγράφων κατά πολύ ψηλότερα από τους 62 που αναφέρει ο Κίτσος Μακρής στο βιβλίο του.

Στο ναό του Αγίου Νικολάου – Κοίμησης Θεοτόκου, Κρατερό Φλώρινας, μεταξύ άλλων αναγράφεται σε κτιτορική επιγραφή: «... ιστορήθη δε δια χειρός Ιωάννου του εκ Χιονιάδες κ(αι) καταγόμενος εις Τούρνοβον ..... εν έτει 1843 Ιουνίου 30...». Στο ναό της Γέννησης της Θεοτόκου, Κάτω Κλεινές Φλώρινας: «.... Εν έτει ..44 ..... ιστορήθη δε δια χειρός Ιωάννου εν Τουρνάβω». Στο ναό του Αγίου Δημητρίου, Παρώρι Φλώρινας: «... ιστορηθείς δε (δια χειρός Ιωάννου) και Μιχαήλ χιοναδίτε και καταγόμενοι (εκ τουρνούβου) ..... εν έτει 1844 Ιουλίω 15.....».

Προσπαθήσαμε να βρούμε συγγενικές σχέσεις μεταξύ Χιονιαδιτών και Γοργοποταμιτών. Η πιο ενδιαφέρουσα πληροφορία από τον Ευριπίδη Ζωγράφο, ήταν ότι η κόρη του ζωγράφου Μιχαήλ Ζωγράφου, Δέσπω, είχε παντρευτεί στο Γοργοπόταμο με το Νίκο Γεωργιάδη, παππού του συνταξιούχου δασκάλου Χαράλαμπου Γεωργιάδη. Στους Γοργοποταμίτες σήμερα υπάρχουν ασαφείς μνήμες για κάποιους παλιούς ζωγράφους. Έργα των δύο Χιονιαδιτών – Τουρνοβιτών ζωγράφων δεν έχουν εντοπιστεί ακόμα σε άλλο μέρος, εκτός των τριών χωριών της Φλώρινας.

Ο Δημήτρης Καμαρούλιας δημοσίευσε την έρευνά του στην Ηπειρωτική Εταιρεία, τεύχη 275, 276, 277 (2002).

Χιονιαδίτες ζωγράφοι στη Malovishta Σκοπίων

Πληροφορηθήκαμε από το νομάρχη Ιωαννίνων κ. Καχριμάνη για την ύπαρξη έργων Χιονιαδιτών ζωγράφων στο βλαχοχώρι Malovishta, που βρίσκεται στην περιοχή Μοναστηρίου των Σκοπίων, κοντά στα ελληνικά σύνορα.

Στον κεντρικό ναό της Αγίας Παρασκευής, σε ένα ξυλόγλυπτο τέμπλο υψηλής τέχνης, όλες οι εικόνες έχουν ζωγραφιστεί από Χιονιαδίτες, όπως υπογράφεται στο κάτω μέρος της εικόνας της Παναγίας: «Δια χειρός Σωκράτους Ματθαίου και Χριστοδούλου και Θωμά Αναστασίου εκ Χιονιάδων 1892». Οι εικόνες είναι ζωγραφισμένες με λάδι και είναι εξαιρετικής τεχνικής.

Ευριπίδης Ζωγράφος

Τοπωνύμια Χιονιάδων

1. 9^η Πυραμίδα
2. Κόκκινη Πέτρα (Κοκκινόπετρα)
3. Βάλτος
4. Πύργος
5. Μνήμα βλάχας
6. Βρύση Παναγιώτη
7. Βαρτσομπάνι
8. 8^η Πυραμίδα
9. Χρηστάδικα
10. Μπουγδανάκι
11. Σιανακόστι (Υπάρχει βρύση και ποτίστρα)
12. Ασβεσταριά (Γιάννη Μπούρη-Βούρη και μετά Γεραβέλη Μ.)
13. Παλιόρογκα (Εδώ βρύση με άφθονο κρυστάλλινο νερό)
14. Τσουκνίδα (Πολλές τσουκνίδες, τις μάζευαν οι γυναίκες και τις στέγνωναν μαζί με τις ξυνήθρες, τις νάνες και τα αγριολάπατα για τις πίτες το χειμώνα)
15. Προφήτης Ηλίας (Ο Άι-Λιάς μας. Εδώ κάθε 20 Ιουλίου ανέβαινε όλο το χωριό, σχεδόν, παρακολουθούσε τη θεία λειτουργία και μετά πηγαίναμε στο Φανάρι όπου γίνονταν το γλέντι. Τελευταία φορά γλεντήσαμε στις 20 Ιουλίου 1974!!)
16. Σιαλατούρ (Συστάδα βράχων με απηλιές και βάραθρα σε αρκετό

βάθος. Η παράδοση λέγει ότι οι κλέφτες, κατά την εποχή της τουρκοκρατίας, είχαν φέρει μια έγκυο γυναίκα και όταν γέννησε κοίμιζαν το μωρό της σε ασημένια σαρμανίτσα (κούνια). Στα βάραθρα διατηρείται το χιόνι και κατά τους θερινούς μήνες. Ο Τόλης ο Δημητριάδης δεμένος με τριχιά κατέβαινε κι έφερνε πάγο για τους άρρωστους στο χωριό).

17. **Φανάρι** (Σιάδια πολλά. Εδώ γιορτάζαμε του Άι-Λιά. Εδώ και η βρύση του Ντούλα με το χωνευτικό νερό).
18. **Πηγαδίτσια** (Πηγές με άφθονο νερό).
19. **Σλίβα**
20. **Το πηγάδι του Κάλη**
21. **Μπριστούρι** (Εδώ ήταν κτισμένο το 23^ο φυλάκιο. Σώζονται ερείπια, καταστράφηκε στις 28-10-1940).
22. **Μπάντρα**
23. **Μέγα σιάδι** (Κτήμα του σχολείου. Ενοικιάζετο χωριστά στους κτηνοτρόφους για τις ανάγκες του σχολείου).

24. **Κούστα**
25. **Περιοχή Όρλας**
26. **Εικόνισμα Αγ. Παρασκευής**
27. **Μπίστα**
28. **Κρουπήγαδο – Σκάλα – Λιθάρια**
29. **Γκαλτσάτο** (Εδώ οι πηγές απ' όπου υδρεύεται το χωριό).
30. **Τσάμαρη**
31. **Κωστάκη Πέτρα**
32. **Ψιλή Πέτρα**
33. **Σμπλιούρια** (Εδώ υπήρχαν πολλές κερασιές και αμπέλια).
34. **Εικόνισμα Άι-Σωτήρα.**
35. **Σιούμος**
36. **Παλιάμπελα**
37. **Παλιόσπιτα – Παρασπόρι** (Εδώ ήταν κτισμένο το πρώτο χωριό μας. Σώζονται ερείπια σπιτιών).
38. **Εικόνισμα Άι-Γιώργη**
39. **Λαζνιά ή Λαζινιά** (Τόπος γελαστός)
40. **Ανήλιο**
41. **Μουρσιά**
42. **Λαιμός**
43. **Πτέτσιο-Πουρνιές**
44. **Καρυές**
45. **Πηγαδούλι**

ΧΑΡΤΗΣ ΧΙΟΝΙΑΣ ΜΕ ΤΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Βασίλης Σκούρτης

Το αμιλικό των Χιονιάδων

Γυρίζοντας κάμποσα χρόνια πίσω, παρατηρούμε με έκπληξη και θαυμασμό το πώς οι μικρές κοινωνίες των χωριών μας, αυτοδιοικούμενες τότε με το θεσμό της δημογεροντίας και αν και ήταν φόρου υποτελείς στους Τούρκους, μπορούσαν να δίνουν αξιόπιστες λύσεις σε προβλήματα της καθημερινής ζωής, διαθέτοντας υποτυπώδη μέσα και πενιχρούς πόρους.

Ήταν η εποχή που οι μικρές κοινότητες είχαν φθάσει σε σημείο μεγάλης προόδου, σε στάδιο πραγματικής αυτοδιοίκησης και ζηλευτής νοικοκυροσύνης.

Την εποχή, λοιπόν, της Τουρκοκρατίας τα χωριά μας, ένα από τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν ήταν η φιλοξενία των ανθρώπων του τουρκικού δημοσίου, των «αυθεντικών ανθρώπων» όπως τους έλεγαν εκείνη την εποχή, ακόμη και η φιλοξενία των στρατιωτικών αποσπασμάτων (κουσιάδων), καθώς και των διερχομένων απ' το χωριό αγωγιατών ή περαστικών, αντιμετωπίζονταν σαν ένα επιπρόσθετο πρόβλημα.

Οι δημογέροντες κατ' αρχήν καθιερώνουν το θεσμό του αμίλη (Μουχτάρ Εβέλ), ο οποίος φιλοξενεί όλους όσους προαναφέραμε στο σπίτι του.

Οι σύνθετες όμως ανάγκες της φιλοξενίας οδηγούν την κοινότητα στη δημιουργία ξεχωριστού κτιρίου, του «αμιλικού», του πανδοχείου της εποχής, όπου ο αμίλης ή η αμίλισσα παρέχουν κάθε αναγκαία φροντίδα στους φιλοξενούμενους.

Ο αμίλης προσέχει το αμιλικό νάναι καθαρό, νάχει ξύλα για φωτιά, νάχει ψάθες, ζωοτροφές, μπρίκια, καντήλι του πετρελαίου, λαγίνια και όλα τα αναγκαία για το προσφάι.

Αν τα φιλοξενούμενα άτομα είναι παραπάνω από τριάντα, αναγκάζεται ο αμίλης κατόπιν συνεννόησης με τη δημογεροντία να τους μοιράσει σε σπίτια χωριανών ή να τους εγκαταστήσει σε έρημα σπίτια, αφού πρώτα τους παραχωρήσει όλα τα χρειαζούμενα (ξύλα, φωτισμό, ζωοτροφές κ.λπ.), τα οποία επιβαρύνουν οικονομικά το κοινό του χωριού σαν επιπλέον έξοδα (πρεζοχούρι).

Όλες βέβαια οι υπηρεσίες που πρόσφερε ο αμίλης ήταν με το αζημίωτο. Πληρωνόταν με ένα χρηματικό ποσό, που οριζόταν με συμφωνητικό και επιβάρυνε όλη την κοινότητα. Λεγόταν δε το ποσό τούτο «αμιλικόν», δηλαδή αμιλικός φόρος.

Ο αμιλικός φόρος διαμοιραζόταν μαζί βέβαια με τους άλλους φόρους σε όλες τις οικογένειες του χωριού ή μόνο στις εύπορες οικογένειες, γιατί αυτές νοιάζονταν περισσότερο απ' όλους να απαλλαγούν απ' τη φροντίδα «για τα νονάκια», τη φιλοξενία

δηλαδή «των αυθεντικών ανθρώπων» του τουρκικού δημοσίου.

Το μόνιμο πρόβλημα εκείνης της εποχής, του ξενιτεμού και της λειψανδρίας των χωριών μας, οδηγεί τους δημογέροντες και σε σύναψη συμφωνητικών με γυναίκες αμίλισσες.

Στις Χιονιάδες την εποχή της τουρκοκρατίας ήταν επιτακτική η ανάγκη δημιουργίας αμιλικού. Η δίοδος της Μπάντρας προς την έδρα της τότε επαρχίας Κολώνιας, τη σημερινή Ερσέκα, έκανε το χωριό πέρασμα αρκετών αυθεντικών ανθρώπων, αποσπασμάτων, αγωγιατών και περαστικών που είχαν ανάγκη επικοινωνίας με τη διοίκηση της επαρχίας, την Κολώνια.

Το αμιλικό των Χιονιάδων βρισκόταν στο μέσον του χωριού, λίγο πιο πέρα από την κεντρική βρύση, μέσα στο σημερινό σχολικό κήπο. Ήταν ένα κτίριο με ένα και μόνο ευρύχωρο δωμάτιο, με ένα υπόγειο που χρησιμοποιούνταν ως στάβλος. Ως αμιλικό ήταν σε χρήση ως τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας (1912), αργότερα παραχωρήθηκε ως κατοικία των βοσκών που έβοσκαν τα ζώα του χωριού, κατόπιν χρησιμοποιήθηκε ως αχυροκαλύβα και τέλος κατεδαφίστηκε.

Παραθέτουμε παρακάτω συμφωνητικό του 1886, της κοινότητας Χιονιάδων, με τον Θεόδωρο Σίμου, αμίλη, κατά το έτος αυτό στο αμιλικό των Χιονιάδων. Κατά την αντιγραφή του συμφωνητικού διατηρήσαμε την ορθογραφία που το διακρίνει.

Συμφωνητικόν

Οι υποφαινόμενοι χωριανοί όλοι κοινώς και ευχαρίστως συμφωνήσαμε τον κύριον συνεγχοριανόν μας Θεόδωρον σίμου δια εισπράκτορα και ενοικιαστήν του αμιλικού της κοινότητός μας το να μας απαλλάξει από φροντίδα δια κονάκια. ο μεν ρηθείς υπόσχεται να έχει παντοδαπές τροφάς δια ανθρώπους και ζώα από είκοσι πέντε έως 30. εάν εισέλθη κοσιάδα θα την παραδεχθή εις το αμιλικόν. από τριάκοντα και επάνω θα τους μοιράση εις το κοινόν. τας μεν τροφάς δια τους ανθρώπους και δια τα ζώα υπόσχεται ο ενοικιαστής να τους πηγένει. το κοινόν υπόσχεται να ευτρεπίσει το αμιλικόν με ψάθας προσκεφάλαια μερικά στρόματα και ξύλα από δύο φωρτόματα στο σπήτι. καντήλη του πετραιλέου όσο χρειασθή είναι εις βάρος του ενοικιαστού. τον δε μισθόν θέλομεν του πληρόσει το κοινόν Γρ:(όσια) Αριθμός 2500 δύο (χιλιάδες) πεντακόσια. και δια την είσπραξιν, προς εν ήμισυ παράν το Γρ.(όσι) τα όσα εισπράξει. η μεν είσπραξις του θα αναγνωρίζεται από την Δημογεροντίαν και θα είναι δύο καθαρά Δευτέρια προς δεν των εξώδων θα είναι Γνωστά από την Δημ(ογεροντίαν) και εναντία περιπτώσει δεν είναι Γνωστά θέλει είσθαι άκυρα. από σήμερον ολοκλήρου έτους, το ταμείον θα το εξοφλή. οι εισπράκτορες οι οποίοι θα έρχονται θα πηγένουν εκεί όπου χρωστούσαν χρήματα και όχι αράδα να ενοχλή το κοινόν παντάπασιν. διό έγιναν δυο παρόμοια ανά εν εκάστω προς ασφάλειαν υπ' αμφοτέρων των μερών. η μεν βούλα θα ευρίσκεται εις χείρας του

Δημήτρι Χρήστου δημογέροντα και εάν θέλουσιν βουλώσει δια αναγκαίαν υπόθεσιν να ερωτάται το κοινόν όλον.

1886 ιουλίου 23

διμίτρι Χρήστος
 μιχάλης κωσταντίνου (Ζωγράφος)
 διμίτρου ληάτσης
 κόστα τόλης (Τζήμος)
 Ιωάννης Γ. σκούρτης
 στάβρος γεοργίου (Δημητριάδης)
 δημήτρι τόλη (Πρωτόγερος)
 Διονύσιος βαγγέλι παρόν
 Χαράλαμπος σκούρτης
 Χαράλαμπος φείλις
 Απόστολος Μ. Ζωγράφος
 Κώστας Θεολόγη (Κυριζίδης)
 Οδυσσεύς Ιω. Μακρής
 Δημήτριος Νικολάου Ζωγράφος
 κόστα αναστάση (Βούρης)
 γιάννης παήσης
 γιόργης μαντριίδης
 γιόργης βλάχος
 δημήτρου αναστάσης (Σακούλης)
 (Τ.Σ. Κοινοτικής)

Τελειώνοντας το πόνημα αυτό, θα ήθελα να αναφέρω ότι η αποτελεσματικότητα και η νοικοκυροσύνη εκείνων των τοπικών αυτοδιοικήσεων μπορεί να γίνει παράδειγμα προς μίμηση για τις σημερινές τοπικές αρχές, που παρά τα σχέδια, τις τεχνικές υπηρεσίες, τις επιβλέψεις, τις επιχορηγήσεις, τα προγράμματα και τα εγκαίνια με τους πομπώδεις λόγους και τις υποσχέσεις, σχεδόν ποτέ δεν κατορθώνουν να παραδώσουν ένα μαστορικό έργο, έργο που θα αναδεικνύει το μεράκι του μάστορα, όπως η παράδοση της περιοχής μας υπαγορεύει.

Βιβλιογραφία

- Λαζαρίδη Κ., περιοδικό *Ηπειρωτική Εστία*, τ. ΙΖ, Ιωάννινα 1953.
 Παΐσιου Γ., ιερέως, περιοδικό *Ηπειρωτική Εστία*, σελ. 45-47, Ιωάννινα 1954.
 Κοκκόρου Μ., περιοδικό *Ηπειρωτική Εστία*, τ. ΙΔ, Ιωάννινα 1953.
 Λυμπερόπουλου Ι., *Ορεινοί και μεθόριοι*.

Βασίλης Σκούρτης

Ο μύλος της Φώναινας

Πολλές φορές μια παλιά φωτογραφία, που τυχαία πέφτει στα χέρια σου, γίνεται η αιτία να ψάξεις και να ανακαλύψεις όλη την ιστορία που κρύβεται πίσω της.

Οι παλιές φωτογραφίες αποτύπωσαν, κάποτε, πρόσωπα και πράγματα, τα πάγωσαν στο χρόνο και προσφέρουν σε μας τους νεότερους την ευκαιρία να ερευνούμε το παρελθόν, ταυτίζοντας ανθρώπους και αντικείμενα με διηγήσεις γερόντων του χωριού, που έζησαν εκείνες τις μακρινές δύσκολες εποχές.

Έτσι μέσα απ' τις φωτογραφίες, πρόσωπα αναγνωρίζονται και καταγράφονται, αντικείμενα και κτίρια, που έχουν χαθεί, ταυτοποιούνται και ορίζεται η θέση που κατείχαν, πριν ο χρόνος τα αφανίσει απ' το χωριό.

Χρήσιμα λοιπόν και ενδιαφέροντα τα όσα μας είπε ο μπαρμπα-Τόλης ο Τσεπέλης και η γυναίκα του, Βαγγελίτσα, για το μύλο της «Φώναινας», που εικονίζεται στη

φωτογραφία, καθώς και για τους άλλους μύλους του χωριού.

Τη φωτογραφία του μύλου την είχε τραβήξει ο Νικόλαος Παπακώστας με τη φωτογραφική μηχανή, που έφερε επιστρέφοντας από ένα ταξίδι του στην Κωνσταντινούπολη.

Το μύλο της Φώναινας, που βρίσκεται στο λάκκο του Μανουρά, τον θυμούνται όλοι οι παλιότεροι να τον δουλεύει ο Μιλτιάδης Γεραβέλης, ο οποίος ήταν γαμπρός της Φώναινας στην κόρη της, την Αρετή.

Η Φώναινα είχε πέντε παιδιά, τον Γιάννη Νούσια, γεωπόνο στο επάγγελμα, την Όλγα που παντρεύτηκε ο Παντελής Βλάχος στο Τούρνοβο (Γοργοπόταμο), την Κωσταντώ (Νώνταινα) που την παντρεύτηκε ο Νώντας Δημητριάδης, την Ευθαλία, γυναίκα του Γιώργου Μάτσου και την Αρετή, γυναίκα του Μιλτιάδη Γεραβέλη, που όλοι τον θυμούνται να εκτελεί χρέη μυλωνά στο μύλο της πεθεράς του. Ο Μιλτιάδης εξασκούσε και το επάγγελμα του κτίστη, δουλεύοντας πάντα με τον Αναστάση της Μύγιας, πατέρα της Μαριγώς.

Οι χωριανοί λοιπόν, φόρτωναν το σιτάρι ή το καλαμπόκι στα ζώα και κατέβαιναν στο μύλο από τα «πατσούρια», όπου υπήρχε δρόμος σε καλή κατάσταση που οδηγούσε όχι μόνο στο μύλο, αλλά ριχνόταν και απέναντι απ' το ποτάμι, στα «παλιάμπελα». Ο ίδιος δρόμος πιο παλιά οδηγούσε και στον «Μπουζαίικο» μύλο, που βρισκόταν δεξιά όπως κατεβαίνουμε απ' το μύλο της Φώναινας.

Το φθινόπωρο, το χειμώνα και ως τις αρχές της άνοιξης, που το νερό ήταν αρκετό, ο μύλος δούλευε ασταμάτητα για να προλάβει τα αλέσματα όλων των χωριανών, για τα οποία κρατιόταν αυστηρή σειρά προτεραιότητας. Ο μυλωνάς, μετά το άλεσμα κρατούσε και το ανάλογο «ξάι» για πληρωμή.

Μέσα στο μύλο υπήρχε και ένα μικρό δωμάτιο με τζάκι, όπου ο Μιλτιάδης διανυκτέρευε όταν ο μύλος ήταν ανάγκη να δουλέψει και βράδυ.

Σε τακτά χρονικά διαστήματα ο μύλος σταματούσε και ας ήταν περίοδος φόρτου εργασίας. Έπρεπε να γίνει η απαραίτητη συντήρηση. Οι μυλόπετρες έπρεπε να βγουν, και ο μπαρμπα-Μιλτιάδης τότε τις «τσουκανούσε», γιατί απ' την πολλή χρήση στόμωναν και έπρεπε η επιφάνειά τους να αγριέψει.

Ο μύλος της Φώναινας δούλεψε μέχρι τον εμφύλιο. Τότε επιτάχθηκε και εγκαταστάθηκε εκεί καμίνι, όπου κατασκεύαζαν μεταλλικά εξαρτήματα, τσέρκια, πέταλα και τζινέτια. Σήμερα μόνο ένας σωρός πέτρες μας θυμίζει τη θέση του μύλου.

Το χωριό είχε τέσσερις μύλους, που μάλλον ποτέ δεν πρέπει να εργάστηκαν συγχρόνως. Εκτός απ' το μύλο της Φώναινας στο λάκκο του Μανουρά, όπως προαναφέραμε, ήταν και ο Μπουζαίικος μύλος, που ερείπιά του σώζονται ακόμη και σήμερα.

Οι άλλοι δυο μύλοι εκμεταλλεύονταν ως κινητήριο δύναμη τα νερά του λάκκου στ' Αλώνια, από τον άλλο μαχαλά του χωριού. Ένας απ' αυτούς ήταν ο «Πασχαλάδικος» μύλος, που κανείς πλέον από τους γεροντότερους δεν τον θυμάται να εργαζόταν.

Σώζονται ακόμη τα ερείπιά του και η πορεία του αυλακιού που έφερνε το νερό στο μύλο.

Ο άλλος μύλος ήταν του Βούρη και βρισκόταν στη θέση «Τσουρκέζι». Τον κρατούσε ο Γιάννης Βούρης μαζί με τον αδελφό τους, τον Λόη. Ο ίδιος διατηρούσε στο σπίτι του και παντοπωλείο με όλα τα χρειαζούμενα εκείνης της εποχής. Ο μύλος αυτός παρασύρθηκε, προπολεμικά, από το λάκκο ένα μεσημέρι Μάη μήνα και ενώ ο κόσμος έσπερνε στα χωράφια του καλαμπόκια, μια ξαφνική καταιγίδα θύμωσε το λάκκο που τα ορμητικά του νερά παρέσυραν και κατέστρεψαν εκ θεμελίων το μύλο του Γιάννη Βούρη.

Τη σημερινή εποχή, που η εγκατάλειψη των χωριών μας και η ερείπωση των σπιτιών είναι ένα σύνηθες φαινόμενο, δεν πρέπει να μας φαίνεται καθόλου παράξενο το πώς εξαφανίστηκαν ή μετατράπηκαν σε ένα σωρό χαλάσματα και οι μύλοι του χωριού, κτίρια που κάποτε έπαιξαν σπουδαίο και πρωτεύοντα ρόλο στην οικονομία του χωριού, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην εξασφάλιση της διατροφής, που για τις μικρές κοινωνίες των ορεινών όγκων της πατρίδας μας, εκείνη την εποχή, ήταν κυρίαρχο μέλημα, ένας διαρκής αγώνας ζωής.

Αρχές δεκαετίας του '20. Η φωτογραφία ανήκει στο Διομήδη Λιάτση.

*Βασίλης Σκούρτης
Παναγιώτης Τασιούλας*

Τα ζώα και τα πουλιά στο δημοτικό τραγούδι

Εισαγωγή

Το δημοτικό τραγούδι είναι η κατεξοχήν καλλιτεχνική έκφραση της κοινωνίας της υπαίθρου, μιας κοινωνίας με κλειστή σπιτική οικονομία, που έζησε για αιώνες κάτω από τις ίδιες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Αντιπροσωπεύει τη σύνθεση τριών παραδοσιακών στοιχείων: λαϊκής ποίησης και μουσικής και -κατά ένα μεγάλο μέρος- χορού.

Οι δημιουργοί του είναι, κατά κανόνα, άνθρωποι του λαού με αυξημένη καλλιτεχνική ευαισθησία, ασύνειδοι φορείς της προφορικής ποιητικής παράδοσης και της κουλτούρας μιας ομοιογενούς κοινωνίας. Δεν έχουν συνείδηση προσωπικού δημιουργού κι αυτό οφείλεται στο ότι δουλεύουν με υλικό παραδοσιακό και εκφράζουν αισθήματα και αντιλήψεις της κοινότητας. Γι' αυτό και τα δημιουργήματά τους κυκλοφορούν τις πιο πολλές φορές ανώνυμα, χωρίς να συνδέονται με ένα συγκεκριμένο ποιητή.

Η σύνθεση ενός τραγουδιού μπορεί να συνδέεται με ασχολίες της καθημερινής ζωής, με μια συλλογική εκδήλωση ή να γίνεται σε ώρες αργίας. Βασικά με συγκεκριμένες εκδηλώσεις συνδέεται η δημιουργία τραγουδιών αυτοσχεδιαστικού χαρακτήρα, όπως είναι συχνά τα μοιρολόγια και τα δίστιχα, ενώ κατά κανόνα η σύνθεση ενός τραγουδιού προϋποθέτει κάποια στοιχειώδη επεξεργασία από μέρους του δημιουργού, δηλαδή ένα ορισμένο χρόνο ιδιαίτερης απασχόλησης. Όταν ένα καινούργιο τραγούδι -που θα παρουσιαστεί- ανταποκρίνεται στο κοινό αίσθημα, γίνεται αυτόματα μέρος της προφορικής παράδοσης. Οι παριστάμενοι θα το πάρουν, θα το ξανατραγουδήσουν πιο πέρα, θα διαδοθεί από στόμα σε στόμα και θα καταλήξει να γίνει κοινό κτήμα.

Από τη στιγμή που ένα καινούργιο τραγούδι θα κυκλοφορήσει, αρχίζει και μια διαδικασία ασύνειδης επεξεργασίας από το συλλογικό φορέα, την κοινότητα. Καθώς περνά από τη μια γενιά στην άλλη, υφίσταται μια σειρά από μικρές αλλαγές, όπως η προσαρμογή σε τοπικά ή περιστασιακά δεδομένα (τοπικό γλωσσικό ιδίωμα, τοπικές παραδόσεις, ήρωες, πρόσφατα γεγονότα, τοπωνύμια κ.λπ.), η αποβολή ακατανόητων εκφράσεων ή άστοχων πλεονασμών, η παραφθορά ονομάτων αγνώστων, η διόρθωση μετρικών σφαλμάτων, η συμφυρματική συμπλήρωση των κενών της μνήμης. Από αυτή τη διαδικασία προκύπτουν περισσότερες, κατά τόπους, παραλλαγές του ίδιου τραγουδιού που μεταδίδονται και επιβιώνουν παράλληλα στο λαό και που κάποτε

υφίστανται αλληλεπιδράσεις ή ακόμη συμφύρονται μεταξύ τους δημιουργώντας νέες παραλλαγές.

Αξιόλογο είναι να αναφερθούμε στο σημείο αυτό στο φυσιολατρικό αίσθημα του λαού μας, όπως αυτό αποτυπώνεται μέσα στα δημοτικά τραγούδια. Η φυσιολατρία του λαού είναι αληθινό και γνήσιο απαύγασμα της καθημερινής του ζωής, μέσα στην ελεύθερη και απεριόριστη φύση. Τη φύση των βουνών και του κάμπου, με την οποία είναι συνυφασμένη η ζωή του, την αισθάνεται και την αγαπά.

Αισθάνεται το ύψος της, τη δροσιά της, τον ουρανό της, τα κελαηδήματα των πουλιών, το πέταγμα του αετού, την ομορφιά της πέρδικας. Το αίσθημα αυτό προς τη φύση παρουσιάζεται ως απόρροια της καθημερινής ζωής και στρέφεται κυρίως προς εκείνα τα φυσικά φαινόμενα τα οποία προάγουν τη ζωή αυτή.

Η προβολή των αισθημάτων του λαού μέσα στα δημοτικά τραγούδια είναι εντελώς φυσική και αυθόρμητη, τα δε προβαλλόμενα αισθήματα πραγματικά αδρά και αληθινά. Η φύση λαμβάνει το χρώμα της ψυχικής διάθεσης του τραγουδιστή λαού. Πολλές φορές η προβολή προχωρεί προς την προσωποποίηση. Τα φυσικά όντα περιβάλλουν τον άνθρωπο, δε χωρίζονται πλέον, αλλά ενεργούν ως άνθρωποι, λυπούνται, βογγούν, στενάζουν, κλαίνε. Ο λαός ζώντας μέσα στη φύση αναπτύσσει μαζί της μια ιδιαίτερη σχέση αγάπης, μαγεύεται απ' τα θέλγητρά της και τα αισθήματά του τα εκφράζει με έναν ιδιόρρυθμο, λιτό τρόπο στα δημοτικά του τραγούδια. Προσπαθεί άλλοτε εκθειάζοντας τις ομορφιές της φύσης που τον περιβάλλει και άλλοτε προσωποποιώντας τα γύρω του φυσικά όντα, να καταθέσει με τον πιο απλό τρόπο το συναισθηματικό του κόσμο, που δίνει την ομορφιά και τη ζωντάνια στα τραγούδια αυτά.

Μέσα στις ομορφιές της ελληνικής φύσης ο Έλληνας αντίκρισε τον ίδιο το θεό του. Ο παράγοντας αυτός συνετέλεσε ώστε ο λαός μας να δημιουργήσει, μέσα από τη φύση και τα ζώα που ζουν σ' αυτή, δημοτικά τραγούδια μεγάλης αξίας. Πολλά είναι τα δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται σε ζώα και πουλιά. Η αγάπη του λαού μας για τη φύση και τα ζώα τον έφερε τόσο κοντά της, ώστε άκουσε την καρδιά του σαν αντίλαλο της καρδιάς των. Οι πηγές της ποιητικής έμπνευσης του δημοτικού τραγουδιού είναι ο ίδιος ο άνθρωπος και η φύση.

Ένας παράγοντας δημιουργίας δημοτικών τραγουδιών υπήρξε η μαύρη σκλαβιά της Τουρκοκρατίας, η οποία ώθησε τους δημιουργούς να βρουν στα δημοτικά τραγούδια την ελευθερία και την ψυχική ανάταση. Παίρνοντας ως παράδειγμα τα ίδια τα ζώα και τα πουλιά, που ζούσαν ελεύθερα μέσα στη φύση, εμπνεύστηκαν και χρησιμοποίησαν αυτά για να τονίσουν το νόημα της λευτεριάς, που τόσο πολύ τους ήταν στερημένη.

Το δημοτικό τραγούδι ζει ακόμα και σήμερα, αλλά ζει με την έννοια «του συντηρείται» σαν «μια πράξη κατά παράδοση», με τη λαογραφική έννοια. Τραγουδιέται σε γάμους και σε πανηγύρια ή σε άλλες περιστάσεις της κοινωνικής ζωής, πιο πολύ σε

απομακρυσμένες περιοχές και σε μικρές επαρχιακές πόλεις (για πόσο ακόμα, για πόσο ακόμα γνήσιο και όχι αλλοιωμένο από ξένες επιδράσεις ή την τουριστική προβολή, είναι άλλο ζήτημα). Αλλά δεν ζει δημιουργικά, δεν πλάθονται καινούργια δημοτικά τραγούδια, εκτός ίσως από μερικά απλά δίστιχα στα νησιά ή αλλού. Την τελευταία του δημιουργική άνθηση το δημοτικό τραγούδι τη γνώρισε με το κλέφτικο τραγούδι, τον 18^ο αιώνα και στις παραμονές της επανάστασης.

Με την εργασία μας αυτή θελήσαμε να προσεγγίσουμε εκείνα τα δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται σε ζώα και πουλιά, έχοντας ως στόχο να καταγράψουμε τη μορφή των ζώων και των πουλιών μέσα στα τραγούδια αυτά, καθώς και το λόγο που χρησιμοποιήθηκαν αλληγορικά ή μη. Ελπίζουμε να γίνει φανερή η ιδιαίτερη σχέση του ποιητή-λαού με τη φύση, η οποία λειτούργησε καθοριστικά ως πηγή έμπνευσης και δημιουργίας στη σύνθεση των δημοτικών τραγουδιών.

Πουλιά

Η πέρδικα

- Πουήσουν, πέρδικα μ' γραμμένη
κι ήρθες το πρωί βρεμένη.
- Ήμουν πέρα στα πλάγια
στις δροσιές και τα χορτάρια.
- Τ' έτρωγες πέρα στα πλάγια;
- Έτρωγα το Μάη τριφύλλι
και τον Αύγουστο σταφύλι.

(Σ. Μουσελίμη, σ. 68)

Αυτό το δημοτικό τραγούδι είναι ένα από τα τόσα πολλά που έχει αφιερώσει ο ελληνικός λαός στην αγαπημένη του πέρδικα, είτε για να εξυμνήσει την ομορφιά της, τα κάλλη της και τη χάρη της περπατησιάς της, είτε για να ζωγραφίσει τη ζωή της.

Είπαμαν το ένα, ας πούμε δυο, δυο πέρδικες γραμμένες
γραμμένες πλουμισμένες και στον άμμο ξαπλωμένες,
λούζονταν, χτενίζονταν, στο γυαλί γυαλίζονταν.

(Χ. Ρεμπέλης, σ. 25)

Η ιδιωματική ηπειρώτικη λέξη «γραμμένη» είναι μια από τις συνηθισμένες φράσεις στα ηπειρώτικα χωριά και λέγεται σε γυναίκες εξαιρετικά όμορφες, «γραμμένη

κοπέλα» ή «γραμμένη τσιούπρα».

Ξύπνα περδικομάτα μου, κι ήρθα στο μαχαλά σου
χρυσά πλεξούδια σου 'φερα να πλέξεις τα μαλλιά σου.

(Δ. Ράπτης, σ. 98)

Την πέρδικα, που συμβολίζει τα κάλλη και τις αρετές της τέλειας γυναίκας, η μούσα την τραγούδησε όσο κανένα άλλο πουλί, περισσότερο κι απ' το βασιλιά των πετούμενων, τον αετό. Τα ματόφρυδά της με τα φανταχτερά μεγάλα μάτια, θαύμα φωτοσκιάσεων, το στήτο και προτεταμένο στήθος, τη λεβεντιά της περπατησιάς της, ο δημοτικός στίχος τη χάρισε σε χιλιάδες γυναίκες.

Πέρδικά μου γκιρντανάτη, κι όμορφο πουλί
φτου στα πλάγια, που κοιμάσαι, μον' και μοναχή.

Η πέρδικα εκτός από το γυαλιστερό καταπόρφυρο ράμφος και τα ωραία κόκκινα πόδια, έχει και γλυκούς αρμονικούς χρωματισμούς, χωριστά από την εξαίσια μαύρη, σε κιτρινωπό φόντο, τραχηλιά, που κατεβαίνει ίδιο περιδέριο (γκιουλντάνι) από τα αυτιά προς το στήθος. Για το χατίρι της τραχηλιάς αυτής, οι άντρες ήταν έτοιμοι να θυσιάσουν.

«Πέρδικά μου γκιουλντανάτη
μια ψυχή 'χω, κι έλα, νάτη!»

Με καλοπιάσματα προσπαθούν να την κάνουν να κατηφορίσει απ' τα βουνά.

«Πέρδικά μ' απ' το πλάι
ο Θεός να σε φυλάει».
 «Πέρδικά μου απ' τη φτέρ'
ποιον να στείλω να σε φέρει».

(Σ. Μουσελίμη, σ. 74)

Η όμορφη γυναίκα σκανδαλίζει τους άνδρες και αυτοί πάντα προσπαθούν να την κατακτήσουν για να χαρούν τα κάλλη της.

Τρικαλινή μου πέρδικα, και Λαρσινή τρυγόνα,
δε θάλα 'ρθει κι ένας καιρός κι ένας βαρύς χειμώνας,

να στήσω βρόχια στάι βουνά κι οξόβεργα στους κάμπους,
για να σε πιάκω ζουντανή, πουλί καμαρωμένο.
Και να σε βάλω στο κλουβί, στο χρυσοκεντισμένο,
για να λαλάς πάσα πρωί και πάσα μεσημέρι.

(Χ. Ρεμπέλης, σ. 27)

Η φωνή (λάλημα) της πέρδικας μάγευε τον άνθρωπο και σε πολλά δημοτικά τραγούδια την παραλληλίζει με το λάλημα του αηδονιού.

Θα στήσω βέργες στα βουνά και ξόβεργες στους κάμπους
να πιάσω αυτήν την πέρδικα την αηδονολαλούσα
που κελαηδάει γλυκά γλυκά, τους κυνηγούς μαραΐνει.

(Π. Αραβαντινός, σ. 296)

Το λάλημα της πέρδικας στο γλυκοχάραμα είναι το καλύτερο κάλεσμα για ξύπνημα, όπως μας λέει το γαμήλιο δημοτικό τραγούδι:

Έπιασα μια πέρδικα, μωρ' μάνα,
έπιασα μια πέρδικα, μάτια μου
στο κλουβί την έβαλα
να λαλάει κάθε πρωί
να ξυπνάει τα νιόγαμπρα
και τα νιοστεφάνωτα,
να σηκώνονται πρωί
για να πάνε στη δουλειά.

(Π. Φωτίου – Ν. Λύτη, σ. 268)

Τη φωλιά της πέρδικας, που είναι άτεχνη και πρόχειρα φτιαγμένη σε θάμνους και σε ρίζες δέντρων, το δημοτικό τραγούδι την θέλει πάνω σε μια τριανταφυλλιά.

Απάνω στη, μωρ' αϊμάν-αϊμάν, απάνω στην τριανταφυλλιά
πόφειασ' η πέρδικα φωλιά, με σύρματα και με φλωριά.
Με σύρματα και με φλωριά και με σαράντα πέντε αυγά.
Σίντας πετά η πέρδικα τινάζει τα τριαντάφυλλα
και τα μαζώνουν ροίδινες, οι ροίδινες και οι λυγερές.

(Χ. Ρεμπέλης, σ. 83)

Η αγάπη και η στοργή της περδικομάνας για τα παιδιά της είναι πολύ μεγάλη. Ιαραστατικά, όσο και συγκινητικά, μας ζωγραφίζουν την υποδειγματική αγάπη και στοργή της πέρδικας για τα παιδιά της και τα δημοτικά τραγούδια:

«Τήρα μη μοιάσεις του λαγού, όπου γεννάει κι αρνιέται
μοιάσε της πετροπέρδικας, της αηδονολαλούσας
που κάνει δεκαοχτώ πουλιά, κανένα δεν αρνιέται.
Κι αν πεσ' και πάρει ο αετός, ένα απ' τα πουλιά της,
κάνει καιρό να πιει νερό, θολώνει και το πίνει.
Κι όπ' εύρει μαύρη καφαλιά θα κάτσει να βοσκήσει
κι όπ' εύρει μαύρο κούτσουρο θα κάτσει να λαλήσει».

(Ηπειρωτική Εστία, τ. Δ', σ. 560)

- Πέρδικα, τ' έχεις και λαλείς και πικροκαταριέσαι;
Μήνα τ' αυγά σου κλούβιασαν, μήνα τ' αυγά σου πήραν;
- Ούτε τ' αυγά μου κλούβιασαν, ούτε τ' αυγά μου πήραν.
Ένας αητός, πικρός αητός, μου έφαγε το ηταίρι,
κι άλλος αητός, πικρός αητός, μ' άρπαξε τα πουλιά μου
κι απόμεινα παντέρημη, γι' αυτό τους καταριώμαι.

(Π. Αραβαντινός, σ. 293)

Η πέρδικα ζώντας στα πλάγια, πολλές φορές παρασύρεται από την αδυναμία της για τους γλυκούς καρπούς και κατεβαίνει στ' αμπέλια:

- Πού ήσουν πέρδικα γραμμένη
κι ήρθες το πρωί βρεμένη;
- Ήμουνα πέρα στα πλάγια
στις δροσιές και στα χορτάρια.
- Τ' έτρωγες πέρα στα πλάγια
στις δροσιές και στα χορτάρια;
- Έτρωγα το Μάη τριφύλλα
και τον Αύγουστο σταφύλα.

(Σ. Μουσελίμη, σ. 68)

Το χλιστραγουδιόμένο αυτό πουλί, που το έχουμε συνηθίσει να ζει ελεύθερο στη φύση, εύκολα γίνεται κοινωνικό και μπορεί να ζήσει κοντά στον άνθρωπο. Η ζωή της όμως καταντάει πεζή και μονότονη, δύσκολα ανταλλάσσει τη λευτεριά της:

– Μωρή γραμμένη πέρδικα
που περπατάς στα πλάγια,
την ομορφιά σου ζήλεψα
και θέλω να σε πιάσω.
Να σε κλειδώσω σε κλουβί
το μούστο να σε θρέψω.
Ούτε το μούστο θέλω εγώ,
ούτε και το κλουβί σου.
Δεν είμαι πάπια του νερού
να με κρατάς στα χέρια
εγώ είμαι πετροπέρδικα
και περπατώ στα πλάγια,
πέτρα την πέτρα περπατώ
λιθάρι ν το λιθάρι.
Και ζω πάντα ελεύθερη
ψηλά στα κορφοβούνια.

Η πέρδικα έχει γοργό και λεβέντικο περπάτημα. Το ξέρει καλά ο λαός και το σκιαγραφεί στο παρακάτω δίστιχο:

Για δέστε τη πέρδικα πώς έρχεται λεβέντικα.
Για δέστε τη πώς περπατεί σαν άγγελος με το χαρτί.

(Σ. Μουσελίμη, σ. 112)

Αυτές οι ομορφιές γίνονται στην πέρδικα κακός μπελάς και δεν σκανταλίζουν μόνο τον άνθρωπο, αλλά και τα άλλα σαρκοφάγα:

Ν' αφηγκραστώ τημ πέρδικα την αηδονολαλούσα,
πώς καταριέται τον αητό και λέει στο σαϊνι:
«Μωρέ πουλί αδίκευτο, μωρέ κακό σαϊνι
συ μό φαγες ται ταίρι μου, θέλεις να φας και μένα».

Από κανένα ηπειρώτικο γάμο δεν μπορεί να λείψει η πέρδικα. Τα κάλλη της αποδίδονται στη νύφη, που κατά τη γαμήλια τελετή έχει τον πρώτο ρόλο.

΄Ασπρη, κάτασπρη πέρδικα, κάτασπρη μου περιστέρα,
βουλιέτ' απ' τούτο μαχαλά, βουλιέται να πετάξει

να πάει σ' άλλο μαχαλά, ν' ασπρίσει να γεράσει.
Έχει τη μέση της λιχνή, σαν το καθάργιο το βεργί,
έχει και το κορμάκι της χρυσό κυπαρισσάκι.

(Χ. Ρεμπέλης, σ. 95)

Κατά την αναχώρηση της νύφης:

Ήλιος έφεξε κι απτός εμπήκε
πέρδικ' άρπαξε και πάλ' εβγήκε
άσπρη κι όμορφη και μαυρομάτα
και μικρούτσικη σαν περδικούλα.

(Π. Αραβαντινός, σ. 188)

Όταν ξεκινάει η νύφη για το σπίτι του γαμπρού:

Έπιασα μια πέρδικα μωρ' μάνα,
έπιασα μια πέρδικα, μάτια μου.

(Π. Φωτίου - Ν. Λύτης, σ. 268)

Όταν φτάνουν στο σπίτι του γαμπρού, λένε το «τραγούδι του γαμπρού» στη μάνα του:

Έβγα, κυρά και πεθερά, για να δεχτείς την πέρδικα,
για να δεχτείς την πέρδικα που περπατεί λεβέντικα.

Υστερα όταν ο νουνός βγάζει το πέπλο της νύφης:

Για ιδέστε την, για ιδέστε την,
ήλιο φεγγάρι πέστε την.
Για ιδέστε την πώς περπατεί,
σαν άγγελος με το σπαθί.
Αυτού που ζήγωσες να μπεις
ήλιος, φεγγάρι θα φανείς.
Έβγα, κυρά και πεθερά, για να δεχτείς την πέρδικα,
για να την βάλεις στο κλουβί, σαν το πουλί να κελαηδεί.

(Π. Αραβαντινός, σ. 192)

Την υποδειγματική ηθική της ηπειρώτισσας (περδικούλας), που μόλις παντρευόταν έπρεπε να βαστάει το βαρύ σταυρό του ζωντανού χωρισμού λόγω της μετανάστευσης των ανδρών για ανεύρεση εργασίας, μας την περιγράφουν οι παρακάτω στίχοι:

Απόψε, περδικούλα μου, εδώ θα ξενομείνω.
 Εδώ κι αν μείνεις, ξένε μου, στη ρούγα θα πλαγιάσεις
 τ' είναι στενό το σπίτι μου, στρώμα για σε δεν έχω,
 στο στρώμα το νυφιάτικο ξένος δε θα πλαγιάσει.
 Ανάθεμά την τη Βλαχιά, Γιάσι και Μπουκουρέστι,
 ανάθεμά το Δούναβη, δεν πνίγει τα καράβια,
 να μην περνούνε τα παιδιά π' αφήνουν τις μανάδες
 να μην περνάν τους νιόγαμπρους στα ξένα να γεράσουν.

(Π. Αραβαντινός, σ. 234)

Όσο για τα κλέφτικα τραγούδια, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα λένε πάντα «τρία πουλάκια κάθονταν», όταν πρόκειται να περιγράψουν καλά ή κακά μαντάτα ή όταν είναι να θρηνολογήσουν δυστυχήματα, στην Ήπειρο χρησιμοποιούν πάλι τις πέρδικες.

Για το θάνατο του αρματωλού Λεωνίδα:

Τρεις περδικούλες κάθονταν στη ράχ' τ'ς Σαμαρίνας,
 είχαν τα νύχια κόκκινα και τα φτερά γραμμένα
 είχαν και στα κεφάλια τους μαντήλια λερωμένα.
 Η μια κρατάει τα Γρεβενά κι η γιάλλη το Ζαγόρι,
 η τρίτ' η ομορφότερη μοιρολογάει και λέει:
 «Το Λεωνίδα σκότωσαν, τομ πρώτο καπετάνιο,
 που ήταν καμάρι στάι βουνά, μπαργιάκι στους αντάρτες».

(Χ. Ρεμπέλης, σ. 58)

Για τη δολοφονία του αρματωλού Σαφάκα:

Τρεις περδικούλες κάθονταν ψηλά στα λιθαρίτσια,
 η μια είχε παρδαλά φτερά, η άλλη είχε γαλάζια,
 κ' η τρίτη ν η κατάμαυρη μοιρολογάει και λέγει:
 «Τι' είν' το κακό που γίνηκε στον καπετάν Σαφάκα!
 Προψές από τα Γιάννενα μεσ' απ' το κάστρο βγήκε,
 κ' επήρε δίπλα τα βουνά δίπλα τα κορφοβούνια».

(Π. Αραβαντινός, σ. 86)

Στην αρπαγή της όμορφης Μετσοβίτισσας αρχοντοπούλας, Δούκως (Τζοανοπούλου), από τους κλέφτες, η πέρδικα γίνεται παραφυλάχτρα και συνετά σύμβουλος για τις κοπέλες:

Τρεις περδικούλες κάθονταν, ψηλά στην Τσιούκα Ρόσσα.
 Η μια τηράει τα Γιάννενα, η άλλη το Ζαγόρι
 κι η τρίτη ν η μικρότερη, εσιγοτραγουδούσε
 και τόλεγε πικρά πικρά, μ' ανθρώπινη λαλίτσα.
 Δε στόειπα, Δούκω, μια φορά, δε στόειπα τρεις και πέντε,
 στον Άι Γιώργη να μην πας, στη Γκούρα να μην έβγεις
 τ' είχαν οι κλέφτες σύναξη, πέρα στη Βάλια-Κάλντα
 και βγάλαν την απόφαση, σκλάβα τους να σε πάρουν;
 Κι η Δούκω δε φιγκράστηκε της πέρδικας τα λόγια.

(Συλλογή Σκαφιδά)

Για το θάνατο του προεστού Γιαννούτσου Κοντοδήμου:

Ψηλά 'ς του Βίκου την κορφή, 'ς τη μέση απ' το Βραδέτο,
 μια πέρδικα κατάμαυρη επικροκελαηδούσε.
 Δεν κελαηδούσε σαν πουλί μόνον μοιρολογάει:
 «Τ' είν' το κακό που γίνηκε 'ς το δόλιο το Ζαγόρι!
 Τον προεστό του σκότωσαν, το Νούτσο Κοντοδήμο».

(Π. Αραβαντινός, σ. 9)

Για τον Αλοστόλη Δεληγιάννη (ή Τσάπο):

Μια περδικούλα κάθονταν στα πλάγια του Μετσόβου,
 και το 'λεγε πικρά πικρά, σαν απ' ανθρώπου στόμα.
 Σήμερα, Τσάπο μου, γιορτή, η πασχαλιά η μεγάλη,
 και σήμερα θα θυμηθείς τα μαύρα σου τα νιάτα...

Για τον Ιωάννη Κουταλίδα:

Στο Βουργαρέλι το χωριό, ψηλά μεσ' το Τσουμέρκο,
 μια πέρδικα κατάμαυρη, κλεισμένη στο κλουβί της,
 μοιρολογούσε κ' έλεγε μ' ανθρώπινη λαλίτσα:
 «Δεν σ' το είπα, Γιάννη, μια φορά,

δεν σ' το είπα τρεις και πέντε,
τους Τούρκους μη μπιστεύεσαι,
γιατί είν' οχτροός κρυμμένος,
γιατί σκοτώνουν μ' απιστιά τ' άξια τα παλλικάρια...

(Π. Αραβαντινός, σ. 96)

Βιβλιογραφία

1. Αραβαντινός Π., *Ηπειρώτικα τραγούδια*, εκδ. Δαμιανός-Δωδώνη, Αθήνα 1996.
2. Δημητρακόπουλος Σ.Γ., *Ιστορία και δημοτικό τραγούδι (325-1945)*, Αθήνα 1989.
3. Εγκυκλοπαίδεια Υδρία, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε., τ. 54, Αθήνα 1988.
4. Ιωαννίδη Κ.Θ., *Τραγούδια της Ηπείρου*, εκδ. Περιοδικό Μαθητής, Θεσσαλονίκη 1983.
5. Ιωάννου Γ., *Το δημοτικό τραγούδι, Παραλογές*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1970.
6. Ιωάννου Γ., *Τα δημοτικά μας τραγούδια*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1987.
7. Καψωμένος Ε.Γ., *Δημοτικό τραγούδι. Μια διαφορετική προσέγγιση*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1996.
8. Κονταξής Κ.Δ., *Το δημοτικό τραγούδι. Μια προσπάθεια προσέγγισης*, Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1997.
9. Κουφού Ι.Ν., *Τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, εκδ. Σείριος, Αθήνα 1970.
10. Κυριακίδης Σ.Π., *Το δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990.
11. Μακρής Ε., *Τραγούδια Σαρακατσάνικα*, Τυποεκδοτική Ηπείρου ΕΠΕ, Ιωάννινα 2000.
12. Μέγα Γ.Α., *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, εκδ. Γ', Αθήνα 1969.
13. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, εκδ. Πυρσός, Αθήνα 1933.
14. Μελαχροινός Α.Π., *Δημοτικά τραγούδια*, Αθήνα 1946.
15. Μουσελίμη Σ.Γ., *Δημοτικά τραγούδια της Ηπείρου (περιφέρεια Σουλίου)*, εκδ. Ηπειρωτική Εστία, τ. ΙΒ', Ιωάννινα 1963.
16. Μπόγκα Ε., *περιοδικό Ηπειρωτική Εστία*, τ. 2, Ιωάννινα 1953.
17. Μπόγκα Ε., *περιοδικό Ηπειρωτική Εστία*, τ. 3, Ιωάννινα 1954.
18. Μπόγκα Ε., *περιοδικό Ηπειρωτική Εστία*, τ. 4, Ιωάννινα 1955.
19. Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλίου, εκδ. Ήλιος, Αθήνα 1989.
20. Παπανικολάου Φ., *Λαογραφικά Βοΐου*, εκδ. Σύλλογος Ροδοχωριτών «Η Πρόοδος», Κοζάνη 1995.
21. Ράπτης Δ.Ε., *Δημοτικά τραγούδια περιοχής Φαναρίου Πρέβεζας*, εκδ. Πολιτιστικού Συλλόγου Βαλανιδούσας, Ιωάννινα 1991.
22. Ρεμπέλης Χ.Ν., *Κονιτσιώτικα*, εκδ. Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών, Αθήνα 1953.
23. Ρωμαίου Κ., *Ελλάς μεγάλη εικονογραφημένη λαογραφία - γεωγραφία - ιστορία*, εκδ. Γιοβάνης, τ. Α', Αθήνα 1969.
24. Φωτίου Π. - Λύτης Ν., *Δημοτικά τραγούδια της Βορείου Ηπείρου*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995.

Σωτήρης Τουφίδης

Το περιοδικό «Κόνιτσα»

Το περιοδικό «Κόνιτσα» πρωτοεκδόθηκε από το Σύνδεσμο Κονιτσιωτών «Ο Αώος» το Μάη του 1962 στην Αθήνα, με υπεύθυνο επί της ύλης τον Νικ. Τσάκα.

Από το Γενάρη του 1964 συνεχίζεται η έκδοση του περιοδικού με συντακτική επιτροπή τους: Τάκη Παπαδημούλη, Ορέστη Μανθούλη και Ιωάννη Λυμπερόπουλο.

Από το Μάρτη του 1965 συνεργάζονται οι: Αρ. Πύρρος, Στ. Γκατσόπουλος, Χ. Γκούτος και Α. Ευθυμίου ως το τεύχος 57 του έτους 1966.

Στο τεύχος 59 (Μάρτιος 1967) υπεύθυνος είναι ο Ιωάννης Λυμπερόπουλος. Από το τεύχος 60-61 (Μάης 1967) ο Αλέξ. Λαμπρίδης και ως το τεύχος

105 (Μάης 1973) ο Παπαδημούλης και ο Λυμπερόπουλος.

Εδώ σταματάει η έκδοση του περιοδικού και επανεκδίδεται το Γενάρη του 1980 με υπεύθυνο το Λάμπρο Βλάχο και συντακτική επιτροπή τους: Ιωάννη Λυμπερόπουλο, Χ. Γκούτο, Ν. Γιάκα, Παντ. Κυπαρίσση ως το τέλος του 1984.

Το 1985 συνεχίζεται η έκδοση του περιοδικού στην Κόνιτσα, με τον ίδιο τίτλο, ως «όργανο επικοινωνίας και προβολής της επαρχίας Κόνιτσας», με υπεύθυνο τον Σωτ. Τουφίδη και συντακτική επιτροπή τους: Η. Ανδρέου, Θεοδ. Γκιοξάρη, Θεόφ. Ζώτο, Ι. Τσιάγκη και Κατ. Τσούβαλη. Αργότερα αποχωρούν οι: Θ. Γκιοξάρης και Κατ. Τσούβαλη και η έκδοση συνεχίζεται μέχρι σήμερα με τον ίδιο υπεύθυνο, που μαζί με τα λοιπά μέλη της συντακτική επιτροπής βαδίζουν τον 19^ο χρόνο συνεχών εκδόσεων αυτού του αξιόλογου περιοδικού.

Το περιοδικό καταγράφει την επικαιρότητα, επιμένει όμως στην καταγραφή του λαϊκού πολιτισμού του τόπου μας που χάνεται -αν δεν έχει ήδη χαθεί. Συνεχίζει να αντιστέκεται στο κύμα ισοπέδωσης της εποχής μας, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στην ανάδειξη και διατήρηση της παράδοσης του τόπου μας, κάνοντας έναν όμορφο, δύσκολο και συνεχή αγώνα για τη διατήρηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Κατερίνα Τσούβαλη
 Διευθύντρια ΚΠΕ Κόνιτσας

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας

Το ΚΠΕ Κόνιτσας συμπλήρωσε φέτος επτά χρόνια λειτουργίας. Η πορεία, η δράση του, η στελέχωσή του και η υποδομή του το καθιέρωσαν ως ένα από τα καλύτερα από τα 18 Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της χώρας.

Το ΚΠΕ Κόνιτσας ιδρύθηκε από το υπουργείο Εθνικής Παιδείας και

Θρησκευμάτων το 1995. Από το 1996 βρίσκεται σε πλήρη λειτουργία και αναπτύσσει πολλαπλή δράση, όπως αυτή απορρέει από τις ιδρυτικές του αποφάσεις. Χρηματοδοτείται από το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, με φορέα υλοποίησης το Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας.

Οι εκπαιδευτικοί του ΚΠΕ προέρχονται από την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Είναι 7 και προγραμματίζουν, σχεδιάζουν και υλοποιούν τα προγράμματα και τις δράσεις του Κέντρου. Στα 7 χρόνια δραστηριοποίησης του ΚΠΕ, 14.000 περίπου μαθητές/τριες και 3.000 εκπαιδευτικοί έχουν ενταχθεί στα προγράμματά του.

Δράσεις

- Εκπόνηση και υλοποίηση Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Π.Ε.) για μαθητές/τριες Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, διάρκειας 1 έως 4 ημερών, με φιλοξενία στη Μαθητική Εστία Κόνιτσας.
- Ίδρυση και συντονισμός Θεματικών Δικτύων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.
- Οργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων για εκπαιδευτικούς Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

- Παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού.
- Ανάπτυξη διεθνών και τοπικών συνεργασιών.
- Στήριξη προγραμμάτων Π.Ε. των σχολείων.
- Δημιουργία Τράπεζας Πληροφοριών και αρχείων για το τοπικό περιβάλλον και για τα γενικότερα περιβαλλοντικά θέματα.
- Δημιουργία υλικού προβολής.
- Οργάνωση ημερίδων, συνεδρίων, εκθέσεων με στόχο στην ευαισθητοποίηση των κοινωνικών ομάδων πάνω σε θέματα περιβάλλοντος.

α προγράμμάτά του

Μία από τις βασικότερες λειτουργίες του ΚΠΕ Κόνιτσας είναι τα προγράμματα Π.Ε. για τα σχολεία.

Περιλαμβάνουν:

Εντός του Κέντρου: **Θεωρητικό μέρος.**

Εκτός του Κέντρου: **Περιβαλλοντικές διαδρομές και μελέτη πεδίου** με ειδικό εξοπλισμό (βαλιτσάκια ανάλυσης νερών και εδάφους, πυξίδες, χάρτες, κιάλια, φωτογραφικές μηχανές, μεγεθυντικούς φακούς, αλτίμετρα, Ρημετρα, δημοσιογραφικά κασετόφωνα, φύλλα εργασίας, μπότες, αδιάβροχα κ.ά.).

Τα προγράμματα είναι:

- **Εθνικός Δρυμός Βίκου – Αώου** (καθεστώς λειτουργίας των εθνικών δρυμών, δασικό και παραποτάμιο οικοσύστημα, βιοποικιλότητα, γεωλογικοί σχηματισμοί, έλεγχος ποιότητας των νερών, οικισμοί, μνημεία της περιοχής, ανθρώπινες παρεμβάσεις, προστασία).
- **Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας** (μελέτη των παραδοσιακών οικισμών, σχέση ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός κ.ά.).
- **Νερό – Ποτάμι** (το νερό ως συστατικό ζωής, σχηματισμός ποταμών, έλεγχος της ποιότητας των νερών, χρήση και διαχείριση νερού, ποτάμι και πολιτισμός κ.ά.).
- **Το δάσος** (δασικό οικοσύστημα, η προσφορά του στη ζωή, θετική και αρνητική επίδραση του ανθρώπου στο δάσος, η προστασία του).
- **Ιαματικές πηγές** (γνωριμία με το γεωφυσικό περιβάλλον, χρήσεις θερμού νερού στη σωματική και ψυχική υγεία, ιστορική εξέλιξη των λουτρών, τρόπος λειτουργίας τους, αξιοποίηση της γεωθερμίας ως ανανεώσιμης πηγής ενέργειας).
- **Περιβαλλοντική Εκπαίδευση** για την πρώιμη παιδική ηλικία.

Το ΚΠΕ Κόνιτσας προσαρμόζει τα προγράμμάτά του για τα Τμήματα Ένταξης των σχολείων, όπου φοιτούν μαθητές/τριες με μαθησιακές δυσκολίες.

Στόχοι προγραμμάτων

Μέσα από ολοκληρωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα στόχος είναι η δημιουργία γνωστικού υποβάθρου, η καλλιέργεια δεξιοτήτων και θετικών συμπεριφορών για την προστασία της οικολογικής ισορροπίας και της ποιότητας ζωής, η χαρά από την εμπλοκή στα προγράμματα, η ομαδικότητα, η συνεργασία. Η ευαισθητοποίηση όλων, και ιδιαίτερα των νέων, σε περιβαλλοντικά ζητήματα μέσα από την επαφή και τη γνωριμία

με τη φύση, έτσι ώστε να είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται τα προβλήματα αυτά, να διατυπώνουν κρίσεις, να προτείνουν λύσεις και να δρουν για την επίτευξή τους.

Γεωγραφική εμβέλεια

Το ΚΠΕ Κόνιτσας απευθύνεται στους νομούς Ιωαννίνων, Άρτας, Πρέβεζας, Θεσπρωτίας, Κέρκυρας, Καστοριάς και Γρεβενών, από όπου δέχεται το 70% των σχολείων. Μπορεί να δεχτεί σε ποσοστό 30% σχολεία από την υπόλοιπη Ελλάδα.

Χώροι

Το ΚΠΕ Κόνιτσας στεγάζεται σε πτέρυγα της Μαθητικής Εστίας Κόνιτσας. Διαθέτει αίθουσα προβολών και σεμιναρίων, εργαστήριο Βιολογίας, βιβλιοθήκη, δύο αίθουσες διδασκαλίας και εργασιών των ομάδων, αίθουσα μουσικοκινητικής αγωγής και έκφρασης, αίθουσα Η/Υ, γραφεία, εκθεσιακό χώρο και χώρο υποδοχής, αύλειο χώρο, κήπο με παραδοσιακή και βιολογική καλλιέργεια.

Διαθέτει ακόμη άρτιο εξοπλισμό, καθώς και οπτικοακουστικό και εκπαιδευτικό υλικό.

Παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού

Παράγει εκπαιδευτικό υλικό (έντυπο και οπτικοακουστικό) σχετικό με τα προγράμματά του, το τοπικό περιβάλλον και τα γενικότερα περιβαλλοντικά θέματα.

- Το βιβλίο: «Φύση και έργα ανθρώπων»
- Το τρίγλωσσο ενημερωτικό έντυπο για το ΚΠΕ και την περιοχή της Κόνιτσας
- Το έντυπο «Περιπέτεια στον Εθνικό Δρυμό Βίκου - Αώου»
- Το φυλλάδιο «Έλεγχος της ποιότητας των υδάτων»
- Τα CD-Rom «Το δάσος», «Εθνικός Δρυμός Βίκου - Αώου», «Το νερό - το ποτάμι»
- Έντυπα για τα προγράμματά του και φύλλα εργασίας μαθητών

Παράγει ακόμη εκπαιδευτικό υλικό με περιβαλλοντικά θέματα για την υποστήριξη των προγραμμάτων Π.Ε. των σχολείων της εμβέλειάς του και εκτός αυτής.

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και τοπική κοινωνία

Αναπτύσσει συνεργασίες με τοπικούς φορείς, νέους, φοιτητές, στελέχη Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Οργανώνει ενημερωτικές εκδηλώσεις, συνέδρια και συναντήσεις με στόχο τη διάχυση των γνώσεων για την κατανόηση των περιβαλλοντικών ζητημάτων και την εξεύρεση λύσεων. Ομάδες που ωφελούνται από τη λειτουργία του είναι: μαθητές, εκπαιδευτικοί, άνεργοι νέοι, φοιτητές, νέοι επιστήμονες, επαγγελματίες, στελέχη ΟΤΑ, γυναίκες και κηδεμόνες, πολίτες, συμβάλλοντας έτσι στη δια βίου εκπαίδευση.

Συνεργασίες

Συνεργάζεται με επιστημονικά ιδρύματα και πανεπιστήμια, με όλες τις περιβαλλοντικές οργανώσεις, την Τοπική και Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση, τους εκπαιδευτικούς εντός και εκτός της εμβέλειάς του, τους υπευθύνους περιβαλλοντικής εκπαίδευσης Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης όλων των νομών της χώρας, τα άλλα ΚΠΕ, τοπικούς φορείς κ.ά.

Διεθνείς συνεργασίες

- Με τον Εθνικό Δρυμό Les Cevennes της Γαλλίας
- Το Energy Senteret της Νορβηγίας
- Την ASPEA (Ένωση Εκπαιδευτικών για την Π.Ε.) της Πορτογαλίας
- Το Κέντρο Επimόρφωσης Εκπαιδευτικών CEFIRE de Torrent της Ισπανίας

Κόνιτσα 44 100, τηλ. 26550 23825, fax 26550 23903

e-mail kpekonits@otenet.gr

http://users.otenet.gr/~kpekonits

Αναστάσιος Σακούλης

Τα βουνά μας

Τα βουνά αποτελούν ευαίσθητα οικοσυστήματα, τα οποία σε πλανητικό επίπεδο είναι ιδιαίτερα σημαντικά ως υδραγωγεία, χώροι διαφύλαξης υψηλής βιολογικής ποικιλίας, χώροι αναψυχής και εστίες πολιτιστικής κληρονομιάς. Καταλαμβάνουν έκταση που αναλογεί στο ένα πέμπτο (1/5) της ξηράς, προσφέροντας τη βάση για διαβίωση του ενός δέκατου (1/10) της ανθρωπότητας και παράγουν προϊόντα και υπηρεσίες για πάνω από το μισό του ανθρώπινου πληθυσμού.

Η πολυπλοκότητα των βουνών κάνει δύσκολη την εξεύρεση ενός ικανοποιητικού ορισμού. Διάφορα συστήματα έχουν χρησιμοποιηθεί, μα σκοπός μας δεν είναι να ορίσουμε τι είναι το βουνό. Θα αρκεστούμε σ' αυτό που όλοι μας αντιλαμβανόμαστε και θα προσπαθήσουμε να δούμε τι είναι αυτό που τα κάνει μοναδικά αλλά και ευάλωτα.

Τα ευαίσθητα αυτά περιβάλλοντα δοκιμάζονται σε αντίξοες και σκληρές κλιματολογικές συνθήκες (ισχυρές βροχοπτώσεις, χαμηλές θερμοκρασίες, υψηλή ηλιακή ακτινοβολία κ.λπ.), από φυσικές καταστροφές (χιονοστιβάδες, σεισμούς, εκρήξεις ηφαιστείων κ.λπ.), ενώ τα ρηχά και φτωχά εδάφη τους κατατρώνονται από τη διάβρωση. Ο σχηματισμός του εδάφους, καθώς και η ανάπτυξη της βλάστησης είναι πιο αργή λόγω των χαμηλότερων θερμοκρασιών. Συνεπώς, η οποιαδήποτε ζημιά στο έδαφος ή τη βλάστηση μιας ορεινής περιοχής μπορεί να είναι μη αναστρέψιμη ή αναστρέψιμη μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο των βουνών είναι η απομόνωσή τους. Η μορφολογία τους συνήθως τα κάνει απροσπέλαστα και έτσι γίνεται δύσκολη η όποια συναλλαγή με τις πεδινές περιοχές, αλλά και ανάμεσα σε διάφορες ορεινές περιοχές. Η αγροτική παραγωγή είναι συνήθως οριακή και η δουλειά που απαιτείται γι' αυτή τη χρήση της γης, εξαντλητική.

Όλες οι παραπάνω αντιξοότητες και φραγμοί, που τίθενται από την ίδια τη φύση των βουνών, οδήγησαν στη δημιουργία ενός ιδιαίτερου φυσικού, αλλά και ανθρώπινου περιβάλλοντος. Έτσι η βιοποικιλότητα, χάρις του υψηλού ενδημισμού, αλλά και οι πολυπληθείς και άκρως ενδιαφέροντες πολιτισμοί προσελκύουν το ενδιαφέρον όλων μας.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια η παγκοσμιοποίηση, με την προσπάθεια ομογενοποίησης των πολιτισμών και της ανεξέλεγκτης εκμετάλλευσης όλων των διαθέσιμων φυσικών

τόρων, οδηγεί στην επιταχυνόμενη διάβρωση των ορεινών περιβάλλοντων.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τα ελληνικά βουνά δεν είναι ούτε λίγα, ούτε διαφορετικά απ' αυτά των άλλων περιοχών του πλανήτη. Στις περισσότερες περιπτώσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και πιο έντονα.

Με την ανάπτυξη της χώρας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, δρόμοι ανοίχτηκαν σ' όλους τους πρώην απροσπέλαστους ορεινούς όγκους. Σήμερα οι δρόμοι αυτοί οδηγούν σε κάθε σημείο, πολλές φορές έως τις υψηλότερες κορυφές.

Μία πρώτη παρενέργεια ήταν η υποσκαφή των θεμελίων των κλειστών ορεινών οικονομιών, που σταδιακά οδήγησε στην αστυφιλία και κατά συνέπεια στο άδειασμα των ορεινών όγκων από τις ανθρώπινες κοινωνίες, φαινόμενο γνωστό στα χωριά μας. Έτσι οι δρόμοι που ανοίχτηκαν με σκοπό την ανάπτυξη αυτών των περιοχών, τελικά οδήγησαν στο μαρασμό τους.

Η φυγή αυτή του ανθρώπου από την ορεινή ύπαιθρο, οδηγεί στην κατάρρευση των ανθρωπογενών οικοσυστημάτων, που διακρίνονται από τη μεγάλη ποικιλότητα, με αποτέλεσμα τα είδη που είχαν προσαρμοστεί για αιώνες σ' αυτά, να μειώνονται. Για παράδειγμα, η εγκατάλειψη των παραδοσιακών ορεινών καλλιεργειών και της κτηνοτροφίας, οδήγησε στη δάσωση μεγάλων εκτάσεων. Έτσι, χάνεται η ποικιλότητα των βιοτόπων και αυτό το μωσαϊκό μετατρέπεται σ' έναν κλειστό ομοιόμορφο

θαμνώνα, επηρεάζοντας έτσι αρνητικά πολλές μορφές ζωής, καθώς χάνονται οι χώροι τροφοληψίας τους. Επιπλέον, η εγκατάλειψη της εκτατικής κτηνοτροφίας, στερεί από είδη, όπως τα αρπακτικά πουλιά, μία πολύτιμη πηγή τροφής (νεκρά ζώα, υπολείμματα σφάγιων κ.ά.).

Η εύκολη προσπέλαση των βουνών δημιούργησε και άλλα προβλήματα. Βλέπουμε την ανάπτυξη μαζικού τουρισμού, κυρίως με τη δημιουργία χιονοδρομικών κέντρων, την αστικοποίηση ορεινών λιβαδιών, όπως π.χ. στα Καλύβια Παρνασσού, όπου χτίστηκε ένας μεγάλος παραθεριστικός οικισμός. Σε άλλες περιπτώσεις ορυχεία και μεταλλεία έχουν ξεφυτρώσει παντού, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τα μεταλλεία βωξίτη στη Γκιώνα και τον Παρνασσό. Τα κρούσματα λαθροθηρίας και τοποθέτησης δολωμάτων έχουν πολλαπλασιαστεί, λόγω της εύκολης πρόσβασης σε μεγάλα υψόμετρα, με αποτέλεσμα ορεινά είδη, όπως ο Γυπαετός, να έχουν εξαφανιστεί από τη συντριπτική πλειοψηφία των ορεινών περιοχών της χώρας μας.

Ένα συγκριτικό πλεονέκτημα των Χιονιάδων είναι η μη ύπαρξη ορεινού δρόμου, γεγονός που εξασφαλίζει τη διατήρηση της φυσικότητας του τοπίου και της βιοποικιλότητας του βουνού. Έτσι, είναι δυνατή η μελλοντική ανάπτυξη ορεινού και φυσιολατρικού τουρισμού.

Οι συνθήκες αυτές, που έχουν αναπτυχθεί στα βουνά του κόσμου, αποτελούν μια μεγάλη πρόκληση για την παγκόσμια κοινότητα να προωθήσει τη βιώσιμη ανάπτυξη των βουνών με τον απαιτούμενο σεβασμό στις ιδιαιτερότητές τους. Είναι δύσκολο να οριστεί τι αποτελεί βιώσιμη ανάπτυξη ενός ορεινού όγκου, αλλά αυτό άλλωστε αποτελεί τη μεγαλύτερη πρόκληση. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η εκτίμηση και καταγραφή όλων των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών μιας ορεινής περιοχής, έτσι ώστε με σύνεση και αποτελεσματικότητα να τη διαχειριστούμε.

Έτσι, τα Ηνωμένα Έθνη και οι υπηρεσίες τους, αντιλαμβανόμενα τους κινδύνους από την υποβάθμιση των ορεινών οικοσυστημάτων, ανακήρυξαν το 2002 σε Παγκόσμιο Έτος των Βουνών. Σκοποί αυτής της προσπάθειας είναι:

Να εξασφαλιστεί η μελλοντική διατήρηση των ορεινών ανθρώπινων κοινοτήτων μέσα από την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης.

- Να προωθηθεί η γνώση και ευαισθητοποίηση του ευρύτερου κοινού για τα θέματα των βουνών
- Να διατηρηθεί και να γίνει σεβαστή η πολιτιστική κληρονομιά των ορεινών κοινοτήτων και
- Να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις εντάσεις και τους πολέμους, που μαίνονται σε ορεινές περιοχές, ώστε να εξασφαλιστεί διαρκής ειρήνη.

Αξίζει να προσπαθήσουμε!

Βιβλιοπαρουσίαση

Ο συγχωριανός και από τους πρωτεργάτες του περιοδικού μας, Αναστάσιος Σακούλης, ζει τα τελευταία χρόνια στα Χανιά της Κρήτης, όπου πήγε για μεταπτυχιακές σπουδές.

Τα οικολογικά ενδιαφέροντα και η δράση του έχουν αποδώσει αξιόλογους καρπούς. Η συνεργασία του για την πραγματοποίηση προγραμμάτων προστασίας γυπαετών, αιγαιόγλαρων κ.ά. τον έχουν απασχολήσει για μεγάλα χρονικά διαστήματα και τα αποτελέσματα, όπως τουλάχιστον

φαίνονται στις δημοσιεύσεις του, είναι αξιοθαύμαστα.

Το τελευταίο βιβλίο του είναι ένα φωτογραφικό λεύκωμα, στο οποίο συνδυάζει την ερευνητική του διάθεση με την άρτια αισθητική των φωτογραφιών του. Η κρητική φύση είναι το θέμα του βιβλίου. Τοπία άγριας ομορφιάς, βιότοπος ζώων και πανέμορφων φυτών. Και η ποιητική προσέγγιση του φωτογραφικού φακού του.

Ο Τάσος ξέρει να χαίρεται τη φύση και την ομορφιά της και θα μας χαρίσει και άλλα βιβλία σαν κι αυτό, που ολόθερμα συνιστούμε να αποκτήσετε.

Εκπομπές στο Γ' Πρόγραμμα για τους Χιονιαδίτες ζωγράφους

Στο Γ' Πρόγραμμα της Ελληνικής Ραδιοφωνίας η Φεβρωνία Ρεβύνθη, που χρόνια παρουσιάζει την εκπομπή «Μούσα Ελληνική», με λαογραφικό περιεχόμενο, πραγματοποίησε σειρά εκπομπών στις 2, 9 και 16 Δεκεμβρίου 2002 για τους Χιονιαδίτες ζωγράφους. Καλεσμένος της ήταν ο Κώστας Σκούρτης που συνομίλησε μαζί

της για το χωριό, τα έργα των Χιονιαδιτών, το ύφος της εργασίας τους, τις επιδράσεις, τις οικογένειες ζωγράφων κ.ά.

Το λόγο στην εκπομπή πλαισίωσε μουσική και τραγούδια από την περιοχή της Κόνιτσας, με τα συγκροτήματα του Μιχάλη Πανουσάκου και του Φίλιππα Φιλιππίδη.

«Τα Νέα» έγραψαν για το περιοδικό μας

Στην εφημερίδα «Τα Νέα», τη Δευτέρα 16 Σεπτεμβρίου 2002, ο δημοσιογράφος Κώστας Ρεσβάνης στη σελίδα του με θέματα από περιοδικές εκδόσεις ποικίλου ενδιαφέροντος έκανε πολύ κολακευτικό αφιέρωμα στο περιοδικό μας. Έγραψε τα εξής:

Θησαυρός απ' τον Γράμμο

Είναι ένα μικρό χωριό, ψηλά στον Γράμμο, οι Χιονιάδες, που ποτέ δεν είχαν πάνω από 400 κατοίκους -σήμερα κατοικούν ελάχιστοι. Από εκεί, λοιπόν, μας έρχεται ένα από τα πιο σπουδαία τοπικά έντυπα της χώρας!

Τι να πω; Το 'χει φαίνεται εκείνη η πανέμορφη περιοχή της Πυρσόγιαννης, των Χιονιάδων, δίπλα στα ελληνοαλβανικά σύνορα, να διαθέτει ανθρώπους με γνώσεις, μεράκι και αγάπη για τον τόπο τους, που καθώς περνούν οι δεκαετίες μας δωρίζουν έξοχα περιοδικά. Πέρασαν πάνω από 20 χρόνια από τότε που πήγα σ' εκείνα τα μέρη και παρουσίασα στα «ΝΕΑ» ένα καταπληκτικό περιοδικό -το «Αρμολόι»- με θέματα παρμένα από την Πυρσόγιαννη και τους περίφημους μαστόρους της. Να, τώρα, το «Εκ Χιονιάδων» που συνεχίζει την καλή παράδοση.

Στη συνέχεια αναφέρθηκε στο χωριό και την ιστορία του, στο περιοδικό και τους στόχους του και κατέληξε:

Να προσθέσω μόνο: 1) Το έργο του εξωφύλλου φωτογραφήθηκε για το περιοδικό, με άδεια πρώτης δημοσίευσης από το Μουσείο Μπενάκη και είναι δείγμα χιονιαδίτικης ζωγραφικής από τα Ζαγόρια. 2) Το περιοδικό διατίθεται στο βιβλιοπωλείο «Δωδώνη», Ασκληπιού 3, στην Αθήνα και στο βιβλιοπωλείο «Ελεγείο», στην Κόνιτσα. 3) Ας μελετήσουν την ποιότητα και την προσέγγιση των θεμάτων όσοι -και είναι πολλοί- ασχολούνται στα σοβαρά με τοπικά έντυπα.

ιάννης Λιάτσης

Στη γιορτή του Αγίου Αθανασίου

Άγιος Αθανάσιος. Στο άκουσμα της λέξης αυτής, έρχεται στο μυαλό όλων των Χιονιαδιτών η κατάσταση αυτή εκκλησιά, σκαρφαλωμένη σαν αετοφωλιά στην κορυφή του βράχου.

Κάθε φορά οδηγεί τα βήματά μας στο χωριό, για να

ρεθούμε όλοι μαζί εκεί που γεννηθήκαμε, κάναμε τα πρώτα μας βήματα, αρθρώσαμε τις πρώτες λέξεις, μάθαμε τα πρώτα γράμματα, εργαστήκαμε, δημιουργήσαμε οικογένειες, διασκεδάσαμε, χαρήκαμε, κλάψαμε και εκκλησιαστήκαμε πάμπολλες φορές κάτω απ' η σκέπη της. Για πολλά χρόνια η εκκλησία τη μέρα της εορτής του πολιούχου παρέμενε λειστή και η καμπάνα βουβή, μια και δεν υπήρχαν χωριανοί για να ανταποκριθούν στο κάλεσμά της.

Αιτία η ερημιά και η εγκατάλειψη που παρουσιάζει το χωριό μας, όπως και τα υπόλοιπα χωριά της περιοχής μας, κυρίως τους χειμερινούς μήνες. Ποτέ όμως, ούτε μια στιγμή δεν έφυγε απ' το μυαλό και τη σκέψη του κάθε Χιονιαδίτη το χωριό κι ο Άι-Θανάσης.

Όνειρο και επιθυμία όλων μας, κάθε φορά που ανταμώναμε, ήταν κάποτε να έρθουμε μαζί όπως παλιά, τη μέρα αυτή της γιορτής του πολιούχου στο χωριό, ν' ανοίξουμε την εκκλησία, να λειτουργηθούμε και να αναβιώσουμε όλες εκείνες τις θραίες στιγμές του παρελθόντος.

Τελικά, το όνειρο αυτό, μετά από πολλά χρόνια, πήρε σάρκα και οστά κι έγινε πραγματικότητα φέτος, μετά από πρωτοβουλία της Αδελφότητας, του Πολιτιστικού Συλλόγου και του τοπικού συμβουλίου.

Οργανώθηκε το ταξίδι και όλα ήταν έτοιμα την Παρασκευή το βράδυ, 17 του

Γενάρη. Η συμμετοχή μεγάλη. Όλοι εκείνο το βράδυ ήταν συνεπείς στο ραντεβού τους σε Αθήνα, Κόρινθο, Πάτρα, Αργίτιο και Γιάννενα.

Το ταξίδι υπέροχο και αρκετά μακρινό, οι χωριανοί χαρούμενοι, τα πρόσωπά τους φωτεινά και λαμπερά.

Φτάσαμε χαράματα και πλησιάζοντας στο Ασημοχώρι μας περίμενε μια μεγάλη έκπληξη. Τα πάντα είχαν σκεπαστεί με χιόνι. Κανείς όμως δεν προβληματίστηκε. Μερικοί μάλιστα από τους χωριανούς είπαν μ' ένα στόμα «όπως και παλιά, του Άι-Θανασιού είχαμε ένα μέτρο χιόνι κι ανοίγαμε δρόμο με τα φτυάρια για να πάμε τις λειτουργίες και τις κανίστρες στην εκκλησιά».

Φτάνοντας στον προορισμό μας κι αφού ανοίξαμε τα σπίτια μας, ο ήχος της καμπάνας του Άι-Θανάση μας οδήγησε όλους στην εκκλησιά.

Κόσμος πολύς -για τα δεδομένα του χωριού- εξήντα άτομα και πάνω, η εκκλησιά γεμάτη, η ατμόσφαιρα καταλυτική.

Παρακολουθήσαμε τη θεία λειτουργία, προσευχηθήκαμε, ψάλλαμε όλοι το απολυτίκιο του αγίου και τέλος ακολούθησε αρτοκλασία. Βγαίνοντας έξω, το λουκούμι, το ρακί και τα γλυκίσματα ήταν στη θέση τους. Οι ευχές πολλές, απ' όλους και σε όλους. Το μεσημέρι ακολούθησε τραπέζι στο καφενείο του χωριού με ψητά, φαγητά και πίτες, που είχαν ετοιμάσει οι γυναίκες του χωριού μας. Κι εκεί που όλοι τρώγαμε και πίναμε, όλη αυτή την ωραία γιορτή ήρθε να συμπληρώσει το κλαρίνο του Μιχάλη του Πανουσάκου. Το γλέντι άρχισε για τα καλά και κράτησε μέχρι το βράδυ, το δε χιόνι έπεφτε ασταμάτητα και το επόμενο πρωί τα πάντα ήταν σκεπασμένα μ' ένα κάτασπρο πέπλο και παντού απλωνόταν ηρεμία και απέραντη γαλήνη.

Η διάθεση πολύ καλή, το γλέντι παραδοσιακό, οι μικρές δυσκολίες που παρουσιάστηκαν ξεπεράστηκαν εύκολα κι έτσι όλοι ευχαριστημένοι πήραμε το δρόμο της επιστροφής και δώσαμε την υπόσχεση να το επαναλάβουμε όποτε είναι δυνατό, πάντα με τη βοήθεια του Αγίου Αθανασίου.

- Το Σάββατο 11 Ιανουαρίου 2003 το απόγευμα, στο ξενοδοχείο ΣΤΑΝΛΕΥ έγινε η κοπή της πρωτοχρονιάτικης πίτας της Αδελφότητας με τη συμμετοχή πολλών χωριανών.
- Το φετινό ημερολόγιό μας είχε ως θέμα διακοσμητικά ανθέμια, παρμένα από τον ανθόκηπο της Χιονιαδίτικης λαϊκής ζωγραφικής.
- Το κληροδότημα του ευεργέτη γιατρού Χρήστου ενίσχυσε την προσπάθειά μας για τη συντήρηση του ναού της Παναγίας με το ποσό των 1.500 ευρώ. Ευχαριστούμε θερμά.

